

Conselleria d'Educació, Cultura i Esport

RESOLUCIÓ de 2 de juny de 2021, de la Direcció General de Cultura i Patrimoni, per la qual s'incoa un expedient per a declarar bé immaterial de rellevància local el Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia. [2021/6387]

L'article 1.3 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de patrimoni cultural valencià, estableix que formen part del patrimoni cultural valencià, en qualitat de béns immaterials del patrimoni etnològic, les creacions, els coneixements, les tècniques, les pràctiques i els usos més representatius i valuosos de les formes de vida i de la cultura tradicional valenciana.

Els articles 15.5 i 55 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del patrimoni cultural valencià, estableix que s'inclouran en la secció cinquena de l'Inventari general del patrimoni cultural valencià, amb la qualificació de béns immaterials de rellevància local, aquelles creacions, coneixements, pràctiques, tècniques, usos i activitats més representatives i valuoses de la cultura i les formes de vida tradicionals valencianes. Igualment, s'hi inclouran els béns immaterials que siguen expressions de les tradicions del poble valencià en les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci, i especialment aquelles que han sigut objecte de transmissió oral i les que mantenen i potencien l'ús del valencià.

Vistos els informes tècnics favorables a la incoació de l'expedient de declaració de bé immaterial de rellevància local, emesos pel Servei de Patrimoni Cultural i per la Comissió Tècnica per a l'Estudi i Inventari del Patrimoni Immateral, i de conformitat amb aquests; fent ús de les facultats que confereixen l'article 56 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del patrimoni cultural valencià; l'article 22 del Decret 186/2017, de 24 de novembre, pel qual s'aprova el Reglament orgànic i funcional de la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport, i l'article 19.1 del Decret 62/2011, de 20 de maig, pel qual es regula el procediment de declaració i el règim de protecció dels béns de rellevància local, resolc:

Primer

Incoar un expedient per a declarar bé immaterial de rellevància local el Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia i procedir a la seua inscripció en la secció cinquena de l'Inventari general del patrimoni cultural valencià.

Segon

Atés el que disposa l'article 56 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat Valenciana, del patrimoni cultural valencià, en l'annex que s'adjunta a aquesta resolució es determinen els valors del bé que justifiquen aquesta declaració i es descriuen els detalls que permeten identificar-lo amb precisió.

Tercer

La protecció del Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia, com a patrimoni cultural immaterial, es concretarà amb les mesures següents:

- a) Efectuar labors d'identificació, descripció, investigació, estudi i documentació amb criteris científics.
- b) Incorporar els mitjans disponibles en suports materials perquè garantisquen la seua protecció i preservació.
- c) Vetlar pel desenvolupament normal i la pervivència d'aquesta manifestació cultural, així com tutelar la conservació dels seus valors tradicionals i la seua transmissió a les generacions futures.

Qualsevol canvi que sobrepassa el desenvolupament normal dels elements que formen aquesta manifestació cultural s'ha de comunicar a la direcció general competent en matèria de patrimoni cultural per a la seua autorització administrativa, si és el cas, i la consegüent modificació d'aquesta resolució.

Les accions de salvaguarda que es projecten han de tindre en compte, de manera molt especial, els riscos de desvirtuació que podrien derivar-se del turisme massiu, així com la necessitat de valorar i protegir adequadament els oficis tradicionals associats a aquesta manifestació.

Conselleria de Educación, Cultura y Deporte

RESOLUCIÓN de 2 de junio de 2021, de la Dirección General de Cultura y Patrimonio, por la que se incoa un expediente para declarar bien inmaterial de relevancia local el Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia. [2021/6387]

El artículo 1.3 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del patrimonio cultural valenciano, establece que forman parte del patrimonio cultural valenciano, en calidad de bienes inmateriales del patrimonio etnológico, las creaciones, los conocimientos, las técnicas, las prácticas y los usos más representativos y valiosos de las formas de vida y de la cultura tradicional valenciana.

Los artículos 15.5 y 55 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del patrimonio cultural valenciano, establece que se incluirán en la sección quinta del Inventario general del patrimonio cultural valenciano, con la calificación de bienes inmateriales de relevancia local, aquellas creaciones, conocimientos, prácticas, técnicas, usos y actividades más representativas y valiosas de la cultura y las formas de vida tradicionales valencianas. Igualmente, se incluirán los bienes inmateriales que sean expresiones de las tradiciones del pueblo valenciano en sus manifestaciones musicales, artísticas, gastronómicas o de ocio, y especialmente aquellas que han sido objeto de transmisión oral y las que mantienen y potencian el uso del valenciano.

Vistos los informes técnicos favorables a la incoación del expediente de declaración de bien inmaterial de relevancia local, emitidos por el Servicio de Patrimonio Cultural y por la Comisión Técnica para el Estudio e Inventario del Patrimonio Immateral, y de conformidad con estos; en uso de las facultades que confieren el artículo 56 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del patrimonio cultural valenciano; el artículo 22 del Decreto 186/2017, de 24 de noviembre, por el que se aprueba el Reglamento orgánico y funcional de la Conselleria de Educación, Investigación, Cultura y Deporte, y el artículo 19.1 del Decreto 62/2011, de 20 de mayo, por el que se regula el procedimiento de declaración y el régimen de protección de los bienes de relevancia local, resuelvo:

Primero

Incoar un expediente para declarar bien inmaterial de relevancia local el Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia y proceder a su inscripción en la sección quinta del Inventario general del patrimonio cultural valenciano.

Segundo

Visto lo que dispone el artículo 56 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat Valenciana, del patrimonio cultural valenciano, en el anexo que se adjunta a esta resolución se determinan los valores del bien que justifican esta declaración y se describen los detalles que permiten identificarlo con precisión.

Tercero

La protección del Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia, como patrimonio cultural inmaterial, se concretará con las siguientes medidas:

- a) Realizar labores de identificación, descripción, investigación, estudio y documentación con criterios científicos.
- b) Incorporar los medios disponibles en apoyos materiales para que garanticen su protección y preservación.
- c) Velar por el desarrollo normal y la pervivencia de esta manifestación cultural, así como tutelar la conservación de sus valores tradicionales y su transmisión a las generaciones futuras.

Cualquier cambio que sobrepase el desarrollo normal de los elementos que forman esta manifestación cultural se debe comunicar a la dirección general competente en materia de patrimonio cultural para su autorización administrativa, en su caso, y la consiguiente modificación de esta resolución.

Las acciones de salvaguardia que se proyectan deben tener en cuenta, de manera muy especial, los riesgos de desvirtuación que podrían derivarse del turismo masivo, así como la necesidad de valorar y proteger adecuadamente los oficis tradicionales asociados en esta manifestación.

La gestió del patrimoni cultural protegit per aquesta declaració de bé immaterial de rellevància local correspon a la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia i a l'Ajuntament d'Aldaia.

Quart

Notificar aquesta resolució a les persones interessades en el procediment.

València, 2 de juny de 2021.– La directora general de Cultura i Patrimoni: Carmen Amoraga Toledo.

ANNEX

1. Identificació

a) Identificació geogràfica

Municipi: Aldaia
Comarca: Horta Sud
Província: València

b) Àmbit

Coneixements tradicionals sobre pràctiques productives, processos i tècniques. Tradició oral i particularitats lingüístiques.

c) Tipologia

Bé de rellevància local de caràcter immaterial.

d) Denominació principal i altres

Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia.

e) Comunitats o persones relacionades amb l'element

• Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia.

• Ajuntament d'Aldaia.

f) Descripció curta

El Tribunal del Comuner és el tribunal de reg de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia, també anomenat séquia del Comuner. El tribunal té jurisprudència absoluta i privativa sobre l'àrea agrícola del rollet de Gràcia i està exempt d'anar, en cas de conflicte, al Tribunal de les Aigües de València, ja que pot resoldre ell mateix els assumptes d'usos i aprofitament de les aigües, així com els conflictes i infraccions que s'hi puguen donar.

Relacionats amb el Tribunal del Comuner hi ha tres components importants del patrimoni local que donen entitat a aquest tribunal, com podem observar en el gràfic. Es tracta de l'horta històrica tradicional d'Aldaia, la séquia del Comuner o rollet de Gràcia (amb els seus elements hidràulics), la Comunitat de Regants (comú de llauradors cultivadors dels camps) i la cisterna d'aigua del segle XVII (prenia l'aigua del rollet i abastia la població). Tots plegats constitueixen un ric conjunt de béns de valor històric, arquitectònic i etnològic representatius de la història i la cultura local, així com la conservació d'un viu lèxic valencià dels coneixements i pràctiques de reg de l'horta valenciana.

El rollet de Gràcia pren les aigües de la séquia Quart-Benàger-Faitanar del Túria, en l'anomenat Pont Nou, i rega aproximadament unes 1.100 fanecades al terme d'Aldaia. El Tribunal del Comuner és una entitat jurisdiccional i de govern en els temes relatius a l'aigua i al reg. És considerat com un tribunal tradicional, tal com ho admet l'article 19 de la Llei orgànica del poder judicial en els apartats 2, 3 i 4.

El rollet d'Aldaia és considerat com un exemple evident de municipalització del sistema de reg. Això ja està documentat en el privilegi del rei Jaume I de 10 d'abril de 1268, que concedeix als regants els drets d'usos de l'aigua. Sobre la base de l'horta medieval d'època islàmica es va construir la séquia del Comuner i el seu parcel·lari a partir de la carta de poblament de Quart de Poblet – Aldaia de 1334 (concedida pel Monestir de Poblet, senyoriu de les dues poblacions), i es consolida al llarg de la Baixa Edat Mitjana i l'Edat Moderna.

Hi ha pocs registres escrits del Tribunal del Comuner, com és habitual en els tribunals consuetudinaris, però tenim constància de les ordenances de 1589 i de 1747 (reafirmades el 1845), de les reunions que el 1747 va fer el Tribunal del Comuner, així com de les ordenances de 23 d'abril de 1960, i de l'Acord del 30 de març de 2014, de la junta general extraordinària de la Comunitat de Regants, que va decidir actualitzar

La gestión del patrimonio cultural protegido por esta declaración de bien inmateral de relevancia local corresponde a la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia y al Ayuntamiento de Aldaia.

Cuarto

Notificar esta resolución a las personas interesadas en el procedimiento.

València, 2 de junio de 2021.– La directora general de Cultura y Patrimoni: Carmen Amoraga Toledo.

ANEXO

1. Identificación

a) Identificación geográfica

Municipio: Aldaia
Comarca: Horta Sud
Província: València

b) Àmbit

Conocimientos tradicionales sobre prácticas productivas, procesos y técnicas. Tradición oral y particularidades lingüísticas.

c) Tipología

Bien de relevancia local de carácter inmateral.

d) Denominación principal y otros

Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia.

e) Comunidades o personas relacionadas con el elemento

• Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia.

• Ayuntamiento de Aldaia.

f) Descripción corta

El Tribunal del Comuner es el tribunal de riego de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia, también llamado acequia del Comuner. El tribunal tiene jurisprudencia absoluta y privativa sobre el área agrícola del rollet de Gràcia y está exento de ir, en caso de conflicto, al Tribunal de las Aguas de València, ya que puede resolver él mismo los asuntos de usos y aprovechamiento de las aguas, así como los conflictos e infracciones que puedan darse.

Relacionados con el Tribunal del Comuner hay tres componentes importantes del patrimonio local que dan entidad a este tribunal, como podemos observar en el gráfico. Se trata de la huerta histórica tradicional de Aldaia, la acequia del Comuner o rollet de Gràcia (con sus elementos hidràulicos), la Comunidad de Regantes (común de labradores cultivadores de los campos) y la cisterna de agua del siglo XVII (tomaba el agua del rollet y abastecía la población). Entre todos constituyen un rico conjunto de bienes de valor histórico, arquitectónico y etnológico representativos de la historia y la cultura local, así como la conservación de un vivo léxico valenciano de los conocimientos y prácticas de riego de la huerta Valenciana.

El rollet de Gràcia toma las aguas de la acequia Quart-Benàger-Faitanar del Turia, en el llamado Pont Nou, y riega aproximadamente unas 1.100 hanegadas en el término de Aldaia. El Tribunal del Comuner es una entidad jurisdiccional y de gobierno en los temas relativos al agua y al riego. Es considerado como un tribunal tradicional, tal como lo admite el artículo 19 de la Ley orgànica del poder judicial en los apartados 2, 3 y 4.

El rollet de Aldaia es considerado como un ejemplo evidente de municipalización del sistema de riego. Eso ya está documentado en el privilegio del rey Jaime I de 10 de abril de 1268, que concede a los regantes los derechos de usos del agua. Sobre la base de la huerta medieval de época islàmica se construyó la acequia del Comuner y su parcelario a partir de la carta puebla de Quart de Poblet - Aldaia de 1334 (concedida por el Monasterio de Poblet, señorío de las dos poblaciones), y se consolida a lo largo de la Baja Edad Media y la Edad Moderna.

Hay pocos registros escritos del Tribunal del Comuner, como es habitual en los tribunales consuetudinarios, pero tenemos constancia de las ordenanzas de 1589 y de 1747 (reafirmadas el 1845), de las reuniones que el 1747 hizo el Tribunal del Comuner, así como de las ordenanzas de 23 de abril de 1960, y del Acuerdo del 30 de marzo de 2014, de la junta general extraordinaria de la Comunidad de Regantes, que

les normes i això va donar lloc a les ordenances actuals, aprovades el 27 de juliol de 2017.

El Tribunal del Comuner es reunia cada dijous a l'antiga plaça Major d'Aldaia, l'actual plaça de la Constitució. Actualment ho fa l'últim dimecres de cada mes en la seua seu social de la Comunitat de Regants, i anualment celebra una sessió institucional el 4 d'agost en el marc de les festes patronals, recuperant el lloc on històricament es reunia. L'acte és una rica manifestació de patrimoni immaterial pel que fa als personatges que hi participen, la indumentària i els símbols que porten i la conservació del lèxic valencià del regadiu de l'horta.

2. Marc espacial

a) Localització

Davant de l'església de l'Anunciació (plaça de la Constitució).

b) Recorregut

Processó cívica dels comuners entre el carrer Pablo Iglesias (seu de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia) i la plaça de la Constitució, on té lloc la sessió institucional del Tribunal del Comuner als peus del campanar de l'església parroquial de l'Anunciació.

3. Marc temporal

a) Calendari

El Tribunal del Comuner es reuneix en sessió ordinària l'últim dimecres de cada mes a la seu social de la Comunitat de Regants, i en sessió institucional pública cada 4 d'agost a la plaça de la Constitució d'Aldaia (antiga plaça Major), als peus del campanar de l'església parroquial de l'Anunciació, en el marc de les festes patronals dedicades al Santíssim Crist dels Necessitats.

b) Periodicitat

Sessions ordinàries mensuals (últim dimecres de cada mes) i sessió institucional anual el dia 4 d'agost.

4. Descripció i caracterització

a) Orígens documentats o atribuïts

a.1. Introducció: l'espai hidràulic del Rollet de Gràcia d'Aldaia

S'entén per sistema hidràulic un espai agrícola de regadiu amb un règim concret de captació i distribució d'aigua, així com d'organització i gestió del regatge. L'horta d'Aldaia, situada a l'est de la ciutat, pertany al sistema hidràulic de la séquia Quart-Benàger-Faitanar, que és una de les huit séquies de l'horta regides pel Tribunal de les Aigües de València. Aquest sistema pren aigua directament del Túria, en l'assut de Quart. Des d'aquest assut, la séquia segueix en direcció a Quart de Poblet i acaba a l'ermita de Sant Onofre, en les anomenades llengües de Sant Onofre, que és un punt clau de tot el sistema hidràulic perquè divideix la séquia en dos canals diferents; la séquia de Quart i la séquia de Benàger-Faitanar. Així, tot i que els dos canals comparteixen punt de captació i, per tant, són formalment un sol sistema hidràulic, funcionen com a dos sistemes independents.

El canal de la dreta a partir de les llengües de Sant Onofre –en el sentit de l'aigua– és el de la séquia de Benàger, la qual continua encara cap al sud en direcció a Aldaia, seguint aproximadament la corba de nivell dels 45 metres sobre el nivell del mar. Un poc abans d'arribar a Aldaia, en el lloc del Pont Alt, es troba el partidor del Comuner, del qual naix la séquia del Comuner, que transcorre paral·lela a la de Benàger i que té també una jurisdicció pròpia i independent pel que fa a les altres del sistema. La séquia del Comuner rega més de 1.100 fanegades de l'horta d'Aldaia. Des de la séquia del Comuner parteixen 9 braços de diferent llargària i importància dels quals parlarem després.

El sistema Quart-Benàger-Faitanar està dividit en quatre comunes de regants, jurídicament independents: la Comuna de Manises, la Comuna de la séquia de Quart, el Comuner d'Aldaia i la Comuna de Benàger-Faitanar. Totes aquestes comunitats de regants, excepte la del Comuner d'Aldaia, resolen els seus conflictes de reg en el Tribunal de les Aigües de València. Si fem una vista aèria sobre l'espai hidràulic de la séquia del Comuner, observem que se situa al costat de l'anomenat cinturó verd d'Aldaia, una albereda urbana de més de 2 km de llargària i vora 60.000 m² que va ser construïda precisament per a separar el nucli urbà de l'horta i així protegir-la de l'expansió urbanística.

decidió actualizar las normas y eso dio lugar a las ordenanzas actuales, aprobadas el 27 de julio de 2017.

El Tribunal del Comuner se reunía cada jueves en la antigua plaza Mayor de Aldaia, la actual plaza de la Constitución. Actualmente lo hace el último miércoles de cada mes en su sede social de la Comunidad de Regantes, y anualmente celebra una sesión institucional el 4 de agosto en el marco de las fiestas patronales, recuperando el lugar donde históricamente se reunía. El acto es una rica manifestación de patrimonio inmaterial por lo que respecta a los personajes que participan, la indumentaria y los símbolos que llevan y la conservación del léxico valenciano del regadío de la huerta.

2. Marco espacial

a) Localización

Ante la iglesia de la Anunciación (plaza de la Constitución).

b) Recorrido

Procesión cívica de los comuneros entre la calle Pablo Iglesias (sede de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia) y la plaza de la Constitución, donde tiene lugar la sesión institucional del Tribunal del Comuner en los pies del campanario de la iglesia parroquial de la Anunciación.

3. Marco temporal

a) Calendario

El Tribunal del Comuner se reúne en sesión ordinaria el último miércoles de cada mes en la sede social de la Comunidad de Regantes, y en sesión institucional pública cada 4 de agosto en la plaza de la Constitución de Aldaia (antigua plaza Mayor), en los pies del campanario de la iglesia parroquial de la Anunciación, en el marco de las fiestas patronales dedicadas al Santísimo Cristo de los Necesitados.

b) Periodicidad

Sesiones ordinarias mensuales (último miércoles de cada mes) y sesión institucional anual el día 4 de agosto.

4. Descripción y caracterización

a) Orígenes documentados o atribuidos

a.1. Introducción: el espacio hidràulic del Rollet de Gràcia de Aldaia

Se entiende por sistema hidràulic un espacio agrícola de regadío con un régimen concreto de captación y distribución de agua, así como de organización y gestión del riego. La huerta de Aldaia, situada al este de la ciudad, pertenece al sistema hidràulic de la acequia Quart-Benàger-Faitanar, que es una de las ocho acequias de la huerta regidas por el Tribunal de las Aguas de València. Este sistema toma agua directamente del Turia, en el azud de Quart. Desde este azud, la acequia sigue en dirección a Quart de Poblet y acaba en la ermita de San Onofre, en las llamadas lenguas de San Onofre, que es un punto clave de todo el sistema hidràulic porque divide la acequia en dos canales diferentes; la acequia de Quart y la acequia de Benàger-Faitanar. Así, aunque los dos canales comparten punto de captación y, por tanto, son formalmente un solo sistema hidràulic, funcionan como dos sistemas independientes.

El canal de la derecha a partir de las lenguas de San Onofre –en el sentido del agua– es el de la acequia de Benàger, que continúa aún hacia el sur en dirección a Aldaia, siguiendo aproximadamente la curva de nivel de los 45 metros sobre el nivel del mar. Un poco antes de llegar a Aldaia, en el lugar del Pont Alt, se encuentra el partidor del Comuner, del que nace la acequia del Comuner, que transcorre paralela a la de Benàger y que tiene también una jurisdicción propia e independiente por lo que respecta a las otras del sistema. La acequia del Comuner riega más de 1.100 hanegadas de la huerta de Aldaia. Desde la acequia del Comuner parten 9 brazos de diferente longitud e importancia de los que hablaremos después.

El sistema Quart-Benàger-Faitanar está dividido en cuatro comunas de regantes, jurídicamente independientes: la Comuna de Manises, la Comuna de la acequia de Quart, el Comuner de Aldaia y la Comuna de Benàger-Faitanar. Todas estas comunidades de regantes, excepto la del Comuner de Aldaia, resuelven sus conflictos de riego en el Tribunal de las Aguas de València. Si hacemos una vista aèria sobre el espacio hidràulic de la acequia del Comuner, observamos que se sitúa al lado del llamado cinturón verde de Aldaia, una alameda urbana de más de 2 km de longitud y de cerca de 60.000 m² que fue construida precisament para separar el casco urbano de la huerta y así protegerla de la expansión urbanística.

L'horta d'Aldaia està qualificada en el Pla general d'ordenació urbana (PGOU) com a sòl no urbanitzable i té un nivell de protecció PA1 (protecció agrícola i ambiental nivell 1). Totes les parcel·les de l'horta es troben emplaçades als polígons cadastrals de rústica 11, 12, 14, 14, 15 i 25. Així mateix, l'horta d'Aldaia gaudeix de protecció especial grau 2 (H2) en el Pla d'acció territorial de l'Horta de València, aprovat el 30 de novembre de 2018 pel Consell de la Generalitat Valenciana.

a.2. Orígens històrics: creació de l'horta de la séquia del Comuner

L'origen de la séquia del Comuner el trobem documentat en un privilegi del 10 d'abril de 1268 concedit pel rei Jaume als musulmans de l'alqueria d'Aldaia per a prendre aigües de la séquia que corria al costat d'Alaquàs (actual séquia de Benàger), un espai de regadiu que ja existia abans de la conquesta cristiana. (Traducció de l'original en llatí. Josep Ramon Sanchis Alfonso, 2003: «El reg de l'horta d'Aldaia i el seu Rollet de Gràcia: les ordenances de la séquia del Comuner», *Torrens*, 13, p. 160):

«Per nos i els nostres concedim a tots vosaltres sarraïns d'Aldaia, alqueria de Quart, presents i futurs, que pugueu fer un partidor en la séquia que corre junt a Alaquàs, per a regar aquelles quatre heretats, que vosaltres teniu segons antigament en temps dels sarraïns acostumàveu a fer. Manant firmament als veguers, batlles, jutges i justícies i a tots els altres oficials i súbdits nostres, presents i futurs, que en el referent a açò cap impediment o contradicció vos facen, ni que permeten de ninguna manera que es faça ni per uns ni per altres.

Donat a València, als 4 dies dels idus d'abril de l'any del Senyor MCLXVIII.»

Probablement van existir unes ordenances medievals o almenys uns costums de l'època musulmana que van regular tradicionalment l'horta del Comuner, a la qual fa referència el privilegi de 1368: «quos vos antiquitus temporis sarracenorum fieri consuetum» (Sanchis Alfonso, 2003: 153). Com és habitual en els tribunals consuetudinaris, hi ha molt pocs registres escrits, ja que les ordenances i normes adquireixen aquesta condició a força de la seua utilització reiterada, això és comú a tots aquests tipus de tribunals. Però, pel que fa a la séquia del Comuner, tenim constància de les ordenances de 1589 i les ordenances 1747, que encara estaven en ús a mitjans del segle XIX i de les quals parlarem més avant. Aquestes ordenances van ser elaborades en un temps en el qual ja s'havia consolidat la colonització feudal del camp aldaier.

Després de la conquesta de Jaume I, la conseqüència més notable de la colonització feudal d'Aldaia va ser, sens dubte, l'operació que va comportar la séquia del Comuner. Jaume I va crear el senyoriu de Quart de Poblet – Aldaia en la carta de poblament de 1244, en la qual va lliurar les dues poblacions al Monestir de Poblet a través del priorat de Sant Vicent de València, de manera que van quedar integrades sota una mateixa jurisdicció senyorial fins al segle XIX. Segons l'historiador Ferran Esquilache (2007: 78-87), l'anàlisi morfològica del sistema hidràulic de l'horta del Comuner revela que es tracta, amb total seguretat, d'un afegit posterior al disseny original de Benàger, és a dir, d'una reestructuració parcial de l'espai hidràulic, que si bé parteix de l'antiga horta musulmana, se situa clarament en l'època posterior a la conquesta de Jaume I per la regularitat geomètrica foral que tenen les parcel·les dels camps. El que caracteritza l'horta regada per la séquia del Comuner és el gran nombre de braços rectes i perpendiculars a la séquia mare, que segueixen el sentit pendent, amb molt poc d'espai entre un i l'altre braç, i això ha facilitat tot plegat que es forme un parcel·lari perpendicular, fàcilment mesurable i divisible.

El funcionament del Comuner, com s'ha dit, és independent de la resta del sistema de Quart-Benàger. La séquia principal comença al partidor del Comuner, que facilita l'entrada d'una huitena part de l'aigua de Benàger, i això permet la creació d'un sistema interior de distribució d'aigua per tandes diàries a través dels braços, que tornen a començar la setmana següent. Aquest partidor està situat aproximadament al mateix lloc que el partidor previ de l'horta que Jaume I va reconèixer als hispanomusulmans d'Aldaia el 1268.

Un fet que s'ha pogut comprovar amb la tècnica de la prospecció hidràulica és que la totalitat dels braços principals són molt estrets (aproximadament mig metre) i estan tots construïts d'argamassa o reforçats amb pedra seca, tot i que en temps més recents, sobre la base dels

La huerta de Aldaia está calificada en el Plan general de ordenación urbana (PGOU) como suelo no urbanizable y tiene un nivel de protección PA1 (protección agrícola y ambiental nivel 1). Todas las parcelas de la huerta se encuentran emplazadas en los polígonos catastrales de rústica 11, 12, 14, 14, 15 y 25. Asimismo, la huerta de Aldaia goza de protección especial grado 2 (H2) en el Plan de acción territorial de l'Horta de València, aprobado el 30 de noviembre de 2018 por el Consell de la Generalitat Valenciana.

a.2. Orígenes históricos: creación de la huerta de la acequia del Comuner

El origen de la acequia del Comuner lo encontramos documentado en un privilegio del 10 de abril de 1268 concedido por el rey Jaime a los musulmanes de la alqueria de Aldaia para tomar aguas de la acequia que corría junto a Alaquàs (actual acequia de Benàger), un espacio de regadío que ya existía antes de la conquista cristiana. (Traducción del original en latín. Josep Ramon Sanchis Alfonso, 2003: «El reg de l'horta d'Aldaia i el seu Rollet de Gràcia: les ordenances de la séquia del Comuner», *Torrens*, 13, p. 160):

«Per nos i els nostres concedim a tots vosaltres sarraïns d'Aldaia, alqueria de Quart, presents i futurs, que pugueu fer un partidor en la séquia que corre junt a Alaquàs, per a regar aquelles quatre heretats, que vosaltres teniu segons antigament en temps dels sarraïns acostumàveu a fer. Manant firmament als veguers, batlles, jutges i justícies i a tots els altres oficials i súbdits nostres, presents i futurs, que en el referent a açò cap impediment o contradicció vos facen, ni que permeten de ninguna manera que es faça ni per uns ni per altres.

Donat a València, als 4 dies dels idus d'abril de l'any del Senyor MCLXVIII.»

Probablemente existieran unas ordenanzas medievals o por lo menos unas costumbres de la época musulmana que regularan tradicionalmente la huerta del Comuner, a la que hace referencia el privilegio de 1368: «quos os antiquitus temporis sarracenorum fieri consuetum» (Sanchis Alfonso, 2003: 153). Como es habitual en los tribunales consuetudinarios, hay muy pocos registros escritos, ya que las ordenanzas y normas adquieren esta condición a fuerza de su utilización reiterada, eso es común en todos estos tipos de tribunales. Sin embargo, por lo que respecta a la acequia del Comuner, tenemos constancia de las ordenanzas de 1589 y las ordenanzas 1747, que aún estaban en uso a mediados del siglo XIX y de las que hablaremos más adelante. Estas ordenanzas fueron elaboradas en un tiempo en el que ya se había consolidado la colonización feudal del campo de Aldaia.

Después de la conquista de Jaime I, la consecuencia más notable de la colonización feudal de Aldaia fue, sin duda, la operación que comportó la acequia del Comuner. Jaime I creó el señorío de Quart de Poblet – Aldaia en la carta puebla de 1244, en la que entregó las dos poblaciones al Monasterio de Poblet a través del priorato de San Vicente de València, de modo que quedaron integradas bajo una misma jurisdicción señorial hasta el siglo XIX. Según el historiador Ferran Esquilache (2007: 78-87), el análisis morfológico del sistema hidràulic de la huerta del Comuner revela que se trata, con total seguridad, de una añadidura posterior al diseño original de Benàger, es decir, de una reestructuración parcial del espacio hidràulic, que si bien parte de la antigua huerta musulmana, se sitúa claramente en la época posterior a la conquista de Jaime I por la regularidad geométrica foral que tienen las parcelas de los campos. Lo que caracteriza la huerta regada por la acequia del Comuner es el gran número de brazos rectos y perpendiculars a la acequia madre, que siguen el sentido pendiente, con muy poco de espacio entre uno y el otro brazo, y eso ha facilitado en resumidas cuentas que se forme un parcelario perpendicular, fàcilmente mensurable y divisible.

El funcionamiento del Comuner, como se ha dicho, es independiente del resto del sistema de Quart-Benàger. La acequia principal empieza en el partidor del Comuner, que facilita la entrada de una octava parte del agua de Benàger, y eso permite la creación de un sistema interior de distribución de agua por tandas diarias a través de los brazos, que vuelven a empezar la semana siguiente. Este partidor está situado aproximadamente en el mismo lugar que el partidor previo de la huerta que Jaime I reconoció a los hispanomusulmanes de Aldaia el 1268.

Un hecho que se ha podido comprobar con la técnica de la prospección hidràulica es que la totalidad de los brazos principales son muy estrechos (aproximadamente medio metro) y están todos contruidos de argamassa o reforzados con piedra seca, aunque en tiempos más recientes,

antics caixers d'argamassa, les boqueres s'han construït amb rajoles de formigó.

b) Evolució històrica / modificacions

La séquia del Comuner es va crear durant la Baixa Edat Mitjana i l'Edat Moderna, que és quan es van elaborar les ordenances de 1589 i 1747. Segons l'historiador Ferran Esquilache, la séquia del Comuner és un espai hidràulic amb característiques morfològiques pròpies dels sistemes feudals, associat al parcel·lari de colonització posterior a la conquesta de Jaume I. El parcel·lari utilitza les mesures agràries de longitud establides en els Furs de València. Això es pot observar encara en el parcel·lari del braç d'Escorriola. La majoria dels camps són d'una cafissada (6 fanecades) i algunes de cafissada i mitja (8-9 fanecades). A més, la superfície de les parcel·les presenta mesures en braços forals (60, 50, 45, 40... braços). I, més encara, la distància entre les terrasses principals dels diferents braços és de 10 cordes forals (200 braços = 407,60 m). Tot això demostra que la séquia del Comuner és un sistema posterior a la conquesta de Jaume I i té un marcat caràcter colonitzador. La construcció de la séquia del Comuner i del seu parcel·lari cal situar-la cronològicament a partir de la carta de poblament de 1334 de Quart de Poblet (Esquilache, 2007:83-85).

El seu disseny hidràulic, que expliquem a continuació, ha sobreviscut fins hui amb lleugeres modificacions. Seguim la classificació feta per Ferran Esquilache Martí en els seus estudis sobre l'horta d'Aldaia, així com la duta a terme per Enric Guinot, Sergi Selma i Reis Lloria en la memòria *El patrimoni hidràulic de les séquies del Tribunal de les Aigües de València* (2003: 69-70, 187-188).

b.1. Elements hidràulics del Rollet de Gràcia o séquia del Comuner

– Llengua del Rollet d'Aldaia o partidori del Comuner. Arranca de la séquia de Benàger, en l'anomenat Pont Alt, al límit septentrional del terme d'Aldaia. A partir d'aquí el caixer de la séquia del Comuner fa un recorregut independent però paral·lel a la de Benàger en direcció sud. Cal destacar que, a causa de la construcció del cinturó verd, la séquia del Comuner va ser parcialment desviada cap a l'est, per la qual cosa, tant el caixer com els partidors dels braços són d'època molt recent. Les llengües del roll continuen al mateix lloc tradicional, però estan soterrades.

– Braços o rollets de la séquia mare. Són 9 braços de reg perpendiculars a la séquia, en direcció est a favor del pendent.

– Braç Forà o del Pont Nou, que és el que es troba més al nord.

– Braç del Rollet de Vila, de curt recorregut.

– Braç d'Escorriola, dividit en esquerra i dreta.

– Braçal dels Trullets

– Braçal del Dilluns. El primer braçal, que rep el nom del dia de la setmana en què originalment prenien l'aigua.

– Braçal del Dimecres, el més gran de tots, que a més es divideix en dos braços de menor entitat.

– Braçal del Divendres.

– Braçal del Dissabte.

– Braçal del Diumenge, que es dividia així mateix en tres braços més amb un traçat irregular a causa de l'existència d'un promontori. Els braços del Comuner van sempre en línia recta i cauen de terrassa en terrassa, fet que permet –com s'ha dit anteriorment– un parcel·lari perpendicular. Els partidors d'aquests braços confinen amb el cinturó verd, on s'han instal·lat uns monòlits de rajola indicatius de cada braçal.

– Braç de la cisterna d'Aldaia. A més dels braços de reg, la séquia del Comuner proveïa d'aigua la cisterna d'Aldaia a través d'una séquia (hui desapareguda) que abastia la cisterna d'aigua per a la població. La cisterna es conserva hui en els baixos de l'edifici de l'ajuntament d'Aldaia, és de titularitat municipal i té la declaració de monument local en el PGOU de 1990. Tot i que la cisterna d'aigua està actualment en desús i no forma part del patrimoni de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia, es tracta d'un bé arquitectònic antigament vinculat a la séquia del Comuner. La cisterna té una mesura de 15,5 metres de llarg per 6,5 d'ample, i una altura de 7 metres. Té una capacitat per a uns 705.000 litres. Està excavada a uns 7 metres pel que fa al nivell del carrer i consta de dues parts: el dipòsit i l'escala. L'escala, en forma de túnel, té 42 escalons, i arriba a l'entrada del dipòsit, on hi ha unes aixetes per on brollava l'aigua. El dipòsit, al qual es pot accedir, és una sala rectangu-

tes, sobre la base de los antiguos cajeros de argamasa, las boqueras se han construido con ladrillos de hormigón.

b) Evolución histórica / modificaciones

La acequia del Comuner se creó durante la Baja Edad Media y la Edad Moderna, que es cuando se elaboraron las ordenanzas de 1589 y 1747. Según el historiador Ferran Esquilache, la acequia del Comuner es un espacio hidráulico con características morfológicas propias de los sistemas feudales, asociado al parcelario de colonización posterior a la conquista de Jaime I. El parcelario utiliza las medidas agrarias de longitud establecidas en los Furs de València. Eso se puede observar aún en el parcelario del brazo de Escorriola. La mayoría de los campos son de una cahizada (6 hanegadas) y algunas de cahizada y media (8-9 hanegadas). Además, la superficie de las parcelas presenta medidas en brazas forales (60, 50, 45, 40... brazas). Y, más aún, la distancia entre las terrazas principales de los diferentes brazos es de 10 cuerdas forales (200 brazas = 407,60 m). Todo eso demuestra que la acequia del Comuner es un sistema posterior a la conquista de Jaime I y tiene un marcado carácter colonizador. La construcción de la acequia del Comuner y de su parcelario hay que situarla cronológicamente a partir de la carta puebla de 1334 de Quart de Poblet (Esquilache, 2007:83-85).

Su diseño hidráulico, que explicamos a continuación, ha sobrevivido hasta hoy con ligeras modificaciones. Seguimos la clasificación hecha por Ferran Esquilache Martí en sus estudios sobre la huerta de Aldaia, así como la llevada a cabo por Enric Guinot, Sergi Selma y Reis Lloria en la memoria *El patrimonio hidráulic de les séquies del Tribunal de les Aigües de València* (2003: 69-70, 187-188).

b.1. Elementos hidràulics del Rollet de Gràcia o acequia del Comuner

– Lengua del Rollet de Aldaia o partidori del Comuner. Parte de la acequia de Benàger, en el llamado Pont Alt, en el límite septentrional del término de Aldaia. A partir de aquí el cajero de la acequia del Comuner hace un recorrido independiente pero paralelo a la de Benàger en dirección sur. Hay que destacar que, a causa de la construcción del cinturón verde, la acequia del Comuner fue parcialmente desviada hacia el este, por lo que, tanto el cajero como los partidores de los brazos son de época muy reciente. Las lenguas del roll (boquera) continúan en el mismo lugar tradicional, pero están enterradas.

– Brazos o *rollets* de la acequia madre. Son 9 brazos de riego perpendiculars a la acequia, en direcció este a favor del pendiente.

– Brazo Forà o del Pont Nou, que es el que se encuentra más al norte.

– Brazo del Rollet de Vila, de corto recorrido.

– Brazo de Escorriola, dividido en izquierda y derecha.

– Brazal de los Trullets

– Brazal del Dilluns. El primer brazal, que recibe el nombre del día de la semana en que originalmente tomaba el agua.

– Brazal del Dimecres, el más grande de todos, que además se divide en dos brazos de menor entidad.

– Brazal del Divendres.

– Brazal del Dissabte.

– Brazal del Diumenge, que se dividía asimismo en tres brazos más con un trazado irregular a causa de la existencia de un promontorio. Los brazos del Comuner van siempre en línea recta y caen de terraza en terraza, hecho que permite –como se ha dicho anteriormente– un parcelario perpendicular. Los partidores de estos brazos confinan con el cinturón verde, donde se han instalado unos monolitos de ladrillo indicativos de cada brazal.

– Brazo de la cisterna de Aldaia. Además de a los brazos de riego, la acequia del Comuner proveía de agua la cisterna de Aldaia a través de una acequia (hoy desaparecida) que abastecía la cisterna de agua para la población. La cisterna se conserva hoy en los bajos del edificio del ayuntamiento de Aldaia, es de titularidad municipal y tiene la declaración de monumento local en el PGOU de 1990. Aunque la cisterna de agua está actualmente en desuso y no forma parte del patrimonio de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia, se trata de un bien arquitectónico antiguamente vinculado a la acequia del Comuner. La cisterna tiene una medida de 15,5 metros de largo por 6,5 de ancho, y una altura de 7 metros. Tiene una capacidad para unos 705.000 litros. Está excavada a unos 7 metros por lo que respecta al nivel de la calle y consta de dos partes: el depósito y la escalera. La escalera, en forma de túnel, tiene 42 escalones, y llega a la entrada del depósito, donde

lar amb volta de canó de rajola. No se sap la data exacta de construcció, però segons Josep Ramon Sanchis, partint d'un document conservat a l'Arxiu Municipal d'Aldaia, la cisterna ja estava en funcionament el segle XVII. La cisterna s'omplia amb precaucions. Per tal d'assegurar la millor qualitat de l'aigua, en primer lloc es feia un ban a tota la població perquè no embrutara l'aigua de la séquia. Els guardes de la séquia controlaven el trajecte de l'aigua i s'asseguraven de mantindre el braç net i lliure d'obstacles, i quan advertien que l'aigua venia més nítida procedien a omplir la cisterna. L'operació es feia de nit, sempre al gener, que és quan l'aigua estava més fresca i era perfecta per tal de reservar-la per a l'estiu. La comporta per omplir-la se situava al carrer Santa Bàrbara, on hi havia una reixeta que evitava l'entrada d'impureses. En finalitzar l'estiu es buidava el dipòsit, es netejava i es desinfectava amb calç, i es reservava per a la temporada següent.

b.2. Les ordenances de 1589

La història del Tribunal del Comuner és la història de la regulació hidràulica, segles de treball dels llauradors del poble en la captació, retenció i conducció de l'aigua per a regar els camps. El sistema de reg predominant en aquest sistema és reg per gravetat a manta, és a dir, les séquies se situen per damunt de les parcel·les i l'aigua les inunda.

En l'espai hidràulic del Rollet de Gràcia o séquia del Comuner s'ha configurat històricament un patrimoni hidràulic singular i una organització social i econòmica vinculada a l'agricultura del regadiu. La séquia del Comuner és un apèndix del gran sistema hidràulic que conformen les séquies del Túria de l'Horta Sud de València, que són les següents: Quart-Benàger-Faitanar, Tormos, Mislata, Or, Rascanya, Rovella, Mestalla i Favara. En el segle XIV els terratenents d'Aldaia es van haver de constituir en comunitat de regants independents de les dues séquies grans de Quart i Benàger-Faitanar. Fet i fet, d'ací li ve el nom de Comuner, perquè és una comuna de regants separada de la resta, sense haver d'acudir al Tribunal de les Aigües de València, ja que el sequier d'Aldaia tenia la potestat per a celebrar els judicis a la plaça Major del poble (l'actual plaça de la Constitució). Les ordenances del Tribunal del Comuner més antigues conservades són de l'any 1589, recuperades pel cronista oficial d'Aldaia, Josep Ramon Sanchis, d'un protocol notarial en què van ser registrades (Sanchis Alfonso, 2013: 168-171). Tenim notícia també d'altres capítols d'ordenances de l'any 1597, i encara d'altres el 1602, de les quals no se sap res de moment. No obstant això, sí que es conserven les ordenances de 1747, reafirmades el 1845, i trobades pel mateix autor. El document original d'aquestes ordenances figura en l'arxiu particular del notari M. Joan Tàrraga, 1589, núm. 2.893.

Les ordenances de 1589 s'inspiren en el mode d'organització de les séquies del Túria. La seua finalitat principal és l'organització dels regs i la resolució de conflictes entre regants. En la seua elaboració (27 capítols) van participar reunits en la plaça Major les autoritats d'Aldaia, encapçalades per l'alcalde Jeroni Esteve i el jurat major Joan Folgado, a més de 20 veïns del poble i altres 11 d'Alaquàs, tots ells terratenents i regants de la séquia del Comuner. Per la importància de la reunió van estar també presents el majoral de Quart de Poblet i el frare síndic del Monestir de Poblet en el priorat de Sant Vicent de la Roqueta de les poblacions de Quart i Aldaia.

Les ordenances estructuraven l'organització de la séquia en tres òrgans principals: el sequier, els regants i el Tribunal del Comuner.

– El sequier. Era el càrrec més important i se solia subhastar al millor postor, encara que normalment solia recaure en el jurat major d'Aldaia, tot i que no era sempre així. El jurat major era un magistrat municipal de l'època foral, amb facultats rectores i executives. El sequier era elegit per períodes de dos anys i treballava cobrant una quantitat de diners per superfície de terra regada. Les seues obligacions principals eren el manteniment i control de les cadires o comportes de la séquia, el cobrament del sequiatge als comuners i l'escurada (traure el tarquim i el fang del fons de la séquia) i neteja (tallar la brossa dels marges) de la séquia mare, com a mínim una vegada a l'any i el mes d'agost; treball que era supervisat per dos veedors nomenats pels regants. El capítol 13 de les ordenances obligaven el sequier a tindre casa a Aldaia. Regularment aquest càrrec l'ocupava el jurat major del poble. També trobem casos en què el càrrec de sequier va ser subhastat i adjudicat

hay unos grifos por donde brotaba el agua. El depósito, al que se puede acceder, es una sala rectangular con bóveda de cañón de ladrillo. No se sabe la fecha exacta de construcción, pero según Josep Ramon Sanchis, partiendo de un documento conservado en el Archivo Municipal de Aldaia, la cisterna ya estaba en funcionamiento el siglo XVII. La cisterna se llenaba con precauciones. Para asegurar la mejor calidad del agua, en primer lugar se hacía un bando a toda la población para que no ensuciara el agua de la acequia. Los guardas de la acequia controlaban el trayecto del agua y se aseguraban de mantener el brazo limpio y libre de obstáculos, y cuando advertían que el agua venía más nítida procedían a llenar la cisterna. La operación se hacía de noche, siempre en enero, que es cuando el agua estaba más fresca y era perfecta para reservarla para el verano. La compuerta para llenarla se situaba en la calle Santa Bàrbara, donde había una rejilla que evitaba la entrada de impurezas. Al finalizar el verano se vaciaba el depósito, se limpiaba y se desinfectaba con cal, y se reservaba para la temporada siguiente.

b.2. Las ordenanzas de 1589

La historia del Tribunal del Comuner es la historia de la regulación hidràulica, siglos de trabajo de los labradores del pueblo en la captación, retención y conducción del agua para regar los campos. El sistema de riego predominante en este sistema es riego por gravedad a manta, es decir, las acequias se sitúan por encima de las parcelas y el agua las inunda.

En el espacio hidràulico del Rollet de Gràcia o acequia del Comuner se ha configurado històricamente un patrimonio hidràulico singular y una organización social y económica vinculada a la agricultura del regadiu. La acequia del Comuner es un apéndice del gran sistema hidràulico que conforman las acequias del Turia de l'Horta Sud de València, que son las siguientes: Quart-Benàger-Faitanar, Tormos, Mislata, Or, Rascanya, Rovella, Mestalla y Favara. En el siglo XIV los terratenientes de Aldaia se debieron constituir en comunidad de regantes independientes de las dos acequias grandes de Quart y Benàger-Faitanar. A fin y al cabo de aquí le viene el nombre de Comuner, porque es una comuna de regantes separada del resto, que no necesita acudir al Tribunal de las Aguas de València, ya que el acequero de Aldaia tenía la potestad para celebrar los juicios en la plaza Mayor del pueblo (la actual plaza de la Constitución). Las ordenanzas del Tribunal del Comuner más antiguas conservadas son del año 1589, recuperadas por el cronista oficial de Aldaia, Josep Ramon Sanchis, de un protocolo notarial en el que fueron registradas (Sanchis Alfonso, 2013: 168-171). Tenemos noticia también de otros capítulos de ordenanzas del año 1597, y aún de otros el 1602, de las que no se sabe nada de momento. No obstante, sí que se conservan las ordenanzas de 1747, reafirmadas el 1845, y encontradas por el mismo autor. El documento original de estas ordenanzas figura en el archivo particular del notario M. Joan Tàrraga, 1589, núm. 2.893.

Las ordenanzas de 1589 se inspiran en el modo de organización de las acequias del Turia. Su finalidad principal es la organización de los riegos y la resolución de conflictos entre regantes. En su elaboración (27 capítulos) participaron reunidos en la plaza Mayor las autoridades de Aldaia, encabezadas por el alcalde Jeroni Esteve y el jurado mayor Joan Folgado, además de 20 vecinos del pueblo y otros 11 de Alaquàs, todos ellos terratenientes y regantes de la acequia del Comuner. Por la importancia de la reunión estuvieron también presentes el mayoral de Quart de Poblet y el fraile síndico del Monasterio de Poblet en el priorato de San Vicente de la Roqueta de las poblaciones de Quart y Aldaia.

Las ordenanzas estructuraban la organización de la acequia en tres órganos principales: el acequero, los regantes y el Tribunal del Comuner.

– El acequero. Era el cargo más importante y se solía subhastar al mejor postor, pero normalmente solía recaer en el jurado mayor de Aldaia, aunque no era siempre así. El jurado mayor era un magistrado municipal de la época foral, con facultades rectoras y ejecutivas. El acequero era elegido por períodos de dos años y trabajaba cobrando una cantidad de dinero por superficie del suelo regado. Sus obligaciones principales eran el mantenimiento y control de las compuertas de la acequia, el cobro del acequaje a los comuneros y la limpieza (sacar el tarquim y el barro del fondo de la acequia) y desbroce (cortar la broza de los márgenes) de la acequia madre, como mínimo una vez al año y en el mes de agosto; trabajo que era supervisado por dos veedores nombrados por los regantes. El capítulo 13 de las ordenanzas obligaban al acequero a tener casa en Aldaia. Regularmente este cargo lo ocupaba el jurado mayor del pueblo. También encontramos casos en los que el cargo de

a particulars, com el bienni 1661-1663, ocupat pel llaurador d'Aldaia Vicent Taberner.

– Els regants. Una part important dels capítols estaven dedicats a regular el funcionament interior del reg (tandeig i repartiment de l'aigua entre els diversos braços i parcel·les) i la resolució dels possibles conflictes entre els regants. Les infraccions més freqüents eren llevar-se l'aigua un regant a l'altre (15 sous de multa), sorregar algun camp d'un altre o un camí (10 sous), trencar alguna parada (60 sous) o traure aigua del Comuner per a regar fora del senyoriu Quart i Aldaia (60 sous). L'aigua de reg, seguint el costum consuetudinari valencià, se la podien passar entre els regants en el torn. Cal afegir que el control de la séquia del Comuner l'exercia l'elit de terratinents aldaïers, el sistema era més municipalista, a diferència d'altres comunitats de l'horta on el control no estava geogràficament localitzat pel fet de tractar-se de grans sistemes de reg compartits per diversos senyorius.

– El Tribunal del Comuner. Una particularitat important de la séquia del Comuner era dirimir les seues qüestions al mateix lloc d'Aldaia sense haver d'anar al Tribunal de les Aigües de València. El capítol 13 de les ordenances obligaven a designar un home bo per a recollir les reclamacions dels regants i fer judicis. També regulava que els judicis havien de fer-se en la plaça Major. El Tribunal del Comuner es reunia tots els dijous i el presidia el jurat major del Consell d'Aldaia, és a dir, de l'Ajuntament.

b.3. Les ordenances de 1747

Aquestes ordenances consten de 17 capítols i són en bona part una còpia de les de 1589. La iniciativa de la seua redacció fou de l'Ajuntament d'Aldaia. Els motius que va al·legar eren causats pels incompliments de les antigues normes i els danys econòmics que això comportava per a l'agricultura local (Sanchis Alfonso, 2003: 156). No obstant això, cal situar aquest fet en el context històric de l'època. Després dels decrets de Nova Planta, promulgats entre 1707 i 1716, l'administració borbònica va posar en marxa una política de reforma de la jurisdicció de regadius, que renovava la totalitat de les ordenances de les séquies de l'horta al llarg del segle XVIII (Esquilache Martí, 2007: 101). Així doncs, el 4 de maig de 1747 es van aprovar unes noves ordenances a la sala capitular de l'Ajuntament, sota la presidència de l'alcalde Nofre Guzmán. El document original d'aquestes ordenances està en l'Arxiu de la Diputació de València, concretament en la sèrie E-31, caixa 62, exp. 1.055.

Hi ha algunes novetats en aquestes ordenances, a més d'estar escrites en castellà, com marcava la Nova Planta. El càrrec del sequier ara és assumit per un regidor nomenat per l'Ajuntament, el qual tenia les mateixes obligacions que el sequier de les ordenances de 1589. La manera de gestionar el reg no canviava. Tampoc canviava el sistema de sancions per infraccions, tot i que les ordenances de 1747 filaven més prim en les obligacions dels regants. No obstant això, no es diu res del Tribunal del Comuner en les ordenances de 1747, encara que hi ha referències documentals (contenciosos judicials interposats per llauradors i el Monestir de Poblet) que demostren que el tribunal es continuava reunint durant els segles XVIII i XIX. De fet, el 1845, Pascual Soler (secretari de l'Ajuntament d'Aldaia) va presentar unes ordenances al cap polític de la província de València en què al·legava que eren una còpia literal de les de 1747, i constatava així la seua vigència (Sanchis Alfonso, 2003: 159).

b.4. La séquia del Comuner i l'horta al llarg de l'Edat Contemporània

Al llarg dels segles XVII i XIX es va consolidar en la séquia del Comuner l'estructura d'horta tradicional (en parcel·lari i cultius hortícoles comercials) que a grans trets ha arribat fins als nostres dies. Pel que fa als conreus, des de finals del segle XVIII i durant tot el XIX es van introduir nous cultius d'horta intensiva que, combinats en rotació amb cereals, havien fugit de la trilogia medieval dels horts i el blat i la vinya de regadiu. Durant el huit-cents, tot i que encara hi ha una forta presència del cereal de regadiu i la morera, desapareix gradualment la vinya (que es concentra en el secà) i s'introdueixen nous cultius d'hortalisses (sobretot carxofes, carabasses, melons i cebes), a més de cànem i fesols i alfals per al bestiar. Aquests cultius, a grans trets, perviuran fins a la postguerra de la Guerra Civil de 1936-1939 per la demanda d'aliments –sobretot– de València. Es tracta d'una agricultura orientada a la comercialització (Esquilache Martí: 108-110).

acequero fue subastado y adjudicado a particulares, como en el bienio 1661-1663, ocupado por el labrador de Aldaia Vicent Taberner.

– Los regantes. Una parte importante de los capítulos estaban dedicados a regular el funcionamiento interior del riego (tandeo y reparto del agua entre los diversos brazos y parcelas) y la resolución de los posibles conflictos entre los regantes. Las infracciones más frecuentes eran quitarse el agua un regante al otro (15 sueldos de multa), sorregar algún campo de otro o un camino (10 sueldos), romper alguna parada (60 sueldos) o sacar agua del Comuner para regar fuera del señorío Quart y Aldaia (60 sueldos). El agua de riego, siguiendo la costumbre consuetudinaria valenciana, se la podían pasar entre los regantes en el turno. Hay que añadir que el control de la acequia del Comuner lo ejercía la élite de terratenientes aldaïense, el sistema era más municipalista, a diferencia de otras comunidades de la huerta donde el control no estaba geográficamente localizado por el hecho de tratarse de grandes sistemas de riego compartidos por varios señoríos.

– El Tribunal del Comuner. Una particularidad importante de la acequia del Comuner era dirimir sus cuestiones en el mismo lugar de Aldaia sin tener que ir al Tribunal de las Aguas de València. El capítulo 13 de las ordenanzas obligaban a designar un hombre bueno para recoger las reclamaciones de los regantes y hacer juicios. También regulaba que los juicios debían hacerse en la plaza Mayor. El Tribunal del Comuner se reunía todos los jueves y lo presidía el jurado mayor del Consejo de Aldaia, es decir, del Ayuntamiento.

b.3. Las ordenanzas de 1747

Estas ordenanzas constan de 17 capítulos y son en buena parte una copia de las de 1589. La iniciativa de su redacción fue del Ayuntamiento de Aldaia. Los motivos que alegó eran causados por los incumplimientos de las antiguas normas y los daños económicos que eso comportaba para la agricultura local (Sanchis Alfonso, 2003: 156). No obstante, hay que situar este hecho en el contexto histórico de la época. Después de los decretos de Nueva Planta, promulgados entre 1707 y 1716, la administración borbónica puso en marcha una política de reforma de la jurisdicción de regadíos, que renovaba la totalidad de las ordenanzas de las acequias de la huerta a lo largo del siglo XVIII (Esquilache Martí, 2007: 101). Así pues, el 4 de mayo de 1747 se aprobaron unas nuevas ordenanzas en la sala capitular del Ayuntamiento, bajo la presidencia del alcalde Nofre Guzmán. El documento original de estas ordenanzas está en el Archivo de la Diputación de València, concretamente en la serie E-31, caja 62, exp. 1.055.

Hay algunas novedades en estas ordenanzas, además de estar escritas en castellano, como marcaba la Nueva Planta. El cargo del acequero ahora es asumido por un concejal nombrado por el Ayuntamiento, el cual tenía las mismas obligaciones que el acequero de las ordenanzas de 1589. La manera de gestionar el riego no cambiaba. Tampoco cambiaba el sistema de sanciones por infracciones, aunque las ordenanzas de 1747 hilaban más fino en las obligaciones de los regantes. No obstante, no se dice nada del Tribunal del Comuner en las ordenanzas de 1747, aunque hay referencias documentales (contenciosos judiciales interpuestos por labradores y el Monasterio de Poblet) que demuestran que el tribunal se continuaba reuniendo durante los siglos XVIII y XIX. De hecho, el 1845, Pascual Soler (secretario del Ayuntamiento de Aldaia) presentó unas ordenanzas al jefe político de la provincia de València en las que alegaba que eran una copia literal de las de 1747, y constataba así su vigencia (Sanchis Alfonso, 2003: 159).

b.4. La acequia del Comuner y la huerta a lo largo de la Edad Contemporánea

A lo largo de los siglos XVII y XIX se consolidó en la acequia del Comuner la estructura de huerta tradicional (en parcelario y cultivos hortícolas comerciales) que a grandes rasgos ha llegado hasta nuestros días. Por lo que respecta a los cultivos, desde finales del siglo XVIII y durante todo el XIX se introdujeron nuevos cultivos de huerta intensiva que, combinados en rotación con cereales, habían huido de la trilogía medieval de los huertos y el trigo y la viña de regadío. Durante el ochocientos, aunque aún hay una fuerte presencia del cereal de regadío y la morera, desaparece gradualmente la vid (que se concentra en el secano) y se introducen nuevos cultivos de hortalizas (sobre todo alcachofas, calabazas, melones y cebollas), además de cáñamo y judías y alfalfa para el ganado. Estos cultivos, a grandes rasgos, pervivirán hasta la posguerra de la Guerra Civil de 1936-1939 por la demanda de alimentos –sobre todo– de València. Se trata de una agricultura orientada a la comercialización (Esquilache Martí: 108-110).

Paral·lelament, pel que fa a la propietat de la terra, el 6 d'agost de 1835 es produïa la desamortització de Sant Vicent de la Roqueta, filial del Monestir de Poblet, i es va posar així fi als quasi 600 anys d'existència del senyoriu feudal de Quart i Aldaia fundat aquell llunyà 1244. A conseqüència d'això, es produeix durant la revolució liberal del segle XIX l'accés progressiu dels xicotets llauradors locals a la propietat de la terra de la séquia del Comuner amb divisions parcel·lars de poques fanecades. Així ho confirmen els pocs estudis efectuats sobre la propietat de la terra a Aldaia. Segons un llibre de l'amillament del terme de 1897, pel que fa a l'horta, 339 llauradors (84,75 %) posseïen 1.605 fanecades, 59 propietaris de València (15 %) tenien 655 fanecades i dos nobles (6 %) tenien les 146 fanecades restants. Les dades de l'amillament constaten, a més, que el 57,6 % de les parcel·les d'horta tenien entre 1 i 4 fanecades, el 31,5 % una superfície inferior a la fanecada, i sols el 10,3 % entre 4 i 18 fanecades (López i Mozo, 1991-1993). Aquest sistema minifundista dels camps i la pertinença majoritària de la propietat de la terra en mans de llauradors locals s'han mantingut fins a aquest moment.

b.5. El funcionament del reg del Rollet de Gràcia

El procés de conversió jurídica de les comunitats de regants d'origen medieval a la legislació liberal no és ben conegut. En el cas d'Aldaia, com s'ha dit, les ordenances de la séquia del Comuner de 1747 van ser reafirmades el 1845, i afirmaven el caràcter consuetudinari de la Comunitat de Regants que ha perdurat fins a aquest moment a través de les ordenances de 1960 i 2017.

El funcionament de distribució de les aigües de la séquia del Comuner es va mantindre pràcticament inalterable des de l'Edat Mitjana fins a la construcció dels embassaments de regulació del riu Túria a mitjans del segle XX, d'entre els quals destaca el sistema Benaixeve-Loriguilla que va entrar en funcionament el 1944. Des de llavors els cabals d'aigua es van poder regular millor i els problemes d'aigua no van ser tan crucials com ho foren abans. Però mirem primer com era el regatge abans de la construcció dels pantans del Túria.

A la part d'Aldaia que es rega per la séquia de Quart, a les partides del Divendres i el Dissabte, hi havia aigua tots els dies. En la part del terme del Rollet de Gràcia, el partidori del Comuner derivava una huitena part de l'aigua de Benàger. Per la séquia del Comuner corria l'aigua continuament tots els dies i es repartia en els diferents braços. Cada braç prenia l'aigua solament durant el temps que necessitava. Durant les dècades centrals del segle XX es va establir que cada un dels braços tinguera tota l'aigua de la séquia mare durant dos dies, per ordre, però l'opció va ser desestimada poc de temps després per la seua ineficàcia, i es va tornar al sistema tradicional. La tanda a l'interior dels braços ha funcionat històricament –i funciona encara així– de la manera següent. Es podia regar totes les setmanes de l'any. Els dilluns, quan arriba l'aigua a l'horta d'Aldaia, els llauradors que volen regar es reuneixen per a atandar-se, és a dir, per a ordenar el torn en què prendran l'aigua per a regar els seus camps. Hui en dia, davant de la disminució de la terra conreada per la urbanització de la segona meitat del segle XX i per l'abandó de la terra per falta de productivitat, ja no és necessària tanta aigua, i per a aprofitar-la més s'ha restringit el reg a cada 15 dies. Així, l'aigua arriba a l'horta del Comuner de dilluns a dijous, una setmana sí i una altra no.

En les darreries del segle XX, i fins a aquest moment, no es produeixen tantes infraccions de reg com en el passat, ja que hi ha prou abastiment d'aigua. Tanmateix, no ha sigut així sempre. En temps de sequera l'aigua no arribava diàriament a la séquia del Comuner, ni tampoc corria lliurement per Benàger. La proliferació en l'horta d'Aldaia d'hortalisses de tota classe, i de plantacions de tarongers en la primera meitat del segle XX, productes que necessiten molt de cabal d'aigua, va obligar els agricultors locals a construir motors d'aigües subterrànies en l'horta. La seua funció era reforçar els regs de la séquia del Comuner i ajudar a regar els alters, és a dir, camps situats per dalt del nivell dels braços de reg. Es tracta dels motors del Pont Alt, l'Alter, la Muleta, Sant Antoni i Samarra. Es van construir durant els anys vint i trenta del segle passat. Aquests motors s'organitzaven mitjançant comunitats de regants que compartien la propietat per accions. Així ho feien els motors d'Aldaia, excepte el del Pont Alt, on la propietat es repartia d'acord amb la terra posseïda (Esquilache Martí: 122-123). Cal afegir, pel que fa al funcionament del reg, que les comunitats dels motors es regien amb els mateixos costums consuetudinaris que les séquies dels regadius històrics. Tenien una junta general de regants, un òrgan executiu per a fer

Paralelamente, en relación con la propiedad de la tierra, el 6 de agosto de 1835 se producía la desamortización de San Vicente de la Roqueta, filial del Monasterio de Poblet, y se puso así fin a los casi 600 años de existencia del señorío feudal de Quart y Aldaia fundado aquel lejano 1244. Como consecuencia, se produce durante la revolución liberal del siglo XIX el acceso progresivo de los pequeños labradores locales a la propiedad de la tierra de la acequia del Comuner con divisiones parcelarias de pocas hanegadas. Así lo confirman los pocos estudios efectuados sobre la propiedad de la tierra en Aldaia. Según un libro del amillamiento de finales de 1897, en relación con la huerta, 339 labradores (84,75 %) poseían 1.605 hanegadas, 59 propietarios de València (15 %) tenían 655 hanegadas y dos nobles (6 %) tenían las 146 hanegadas restantes. Los datos del amillamiento constatan, además, que el 57,6 % de las parcelas de huerta tenían entre 1 y 4 hanegadas, el 31,5 % una superficie inferior a la hanegada, y solo el 10,3 % entre 4 y 18 hanegadas (López y Mozo, 1991-1993). Este sistema minifundista de los campos y la pertenencia mayoritaria de la propiedad de la tierra en manos de labradores locales se han mantenido hasta este momento.

b.5. El funcionamiento del riego del Rollet de Gràcia

El proceso de conversión jurídica de las comunidades de regantes de origen medieval a la legislación liberal no es bien conocido. En el caso de Aldaia, como se ha dicho, las ordenanzas de la acequia del Comuner de 1747 fueron reafirmadas el 1845, y afirmaban el carácter consuetudinario de la Comunidad de Regantes que ha perdurado hasta este momento a través de las ordenanzas de 1960 y 2017.

El funcionamiento de distribución de las aguas de la acequia del Comuner se mantuvo prácticamente inalterable desde la Edad Media hasta la construcción de los embalses de regulación del río Turia a medios del siglo XX, de entre los que destaca el sistema Benaixeve-Loriguilla que entró en funcionamiento el 1944. Desde entonces los caudales de agua se pudieron regular mejor y los problemas de agua no fueron tan cruciales como lo eran antes. Pero miremos primero como era el riego antes de la construcción de los pantanos del Turia.

En la parte de Aldaia que se riega por la acequia de Quart, en las partidas del Divendres y Dissabte, había agua todos los días. En la parte del término del Rollet de Gràcia, el partidori del Comuner derivaba una octava parte del agua de Benàger. Por la acequia del Comuner corría el agua continuamente todos los días y se repartía en los diferentes brazos. Cada brazo tomaba el agua solamente durante el tiempo que necesitaba. Durante las décadas centrales del siglo XX se estableció que cada uno de los brazos tuviera toda el agua de la acequia madre durante dos días, por orden, pero la opción fue desestimada poco tiempo después por su ineficacia, y se volvió al sistema tradicional. La tanda al interior de los brazos ha funcionado históricamente –y funciona aún así– de la manera siguiente. Se podía regar todas las semanas del año. Los lunes, cuando llega el agua a la huerta de Aldaia, los labradores que quieren regar se reúnen para el tandeo, es decir, para ordenar el turno en que tomarán el agua para regar sus campos. Hoy día, ante la disminución de la tierra cultivada por la urbanización de la segunda mitad del siglo XX y por el abandono de la tierra por falta de productividad, ya no es necesaria tanta agua, y para aprovecharla más se ha restringido el riego a cada 15 días. Así, el agua llega a la huerta del Comuner del lunes a jueves, una semana sí y otra no.

A finales del siglo XX, y hasta este momento, no se producen tantas infracciones de riego como en el pasado, ya que hay bastante abastecimiento de agua. No obstante, no ha sido así siempre. En tiempo de sequía el agua no llegaba diariamente en la acequia del Comuner, ni tampoco corría libremente por Benàger. La proliferación en la huerta de Aldaia de hortalizas de toda clase y de plantaciones de naranjos en la primera mitad del siglo XX, productos que necesitan mucho caudal de agua, obligó a los agricultores locales a construir motores de aguas subterráneas en la huerta. Su función era reforzar los riegos de la acequia del Comuner y ayudar a regar los altillos, es decir, los campos situados por encima del nivel de los brazos de riego. Se trata de los motores del Pont Alt, el Alter, la Muleta, Sant Antoni y Samarra. Se construyeron durante los años veinte y treinta del siglo pasado. Estos motores se organizaban mediante comunidades de regantes que compartían la propiedad por acciones. Así lo hacían los motores de Aldaia, excepto el del Pont Alt, donde la propiedad se repartía de acuerdo con la tierra poseída (Esquilache Martí: 122-123). Hay que añadir, por lo que respecta al funcionamiento del riego, que las comunidades de los motores se regían con las mismas costumbres consuetudinarias que las acequias de

complir els acords (format per un president, un vicepresident, vocals, secretari i dipositari) i unes normes de distribució de reg per tornos. De fet, els estatuts d'aquestes comunitats s'inspiraven en les ordenances de reg de les séquies de l'Horta de València i de la séquia reial del Xúquer.

b.6. La recuperació del Tribunal del Comuner el 2014

L'any 2013 marca una fita significativa en la història del Tribunal del Comuner. La Junta General de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia va acordar recuperar el Tribunal del Comuner i aquest es va constituir a la plaça de la Constitució el 4 d'agost de 2014. Fou en un acte solemne davant de la corporació municipal, entitats cíviques, veïnat i visitants, i la presidenta d'honor del tribunal, l'alcaldesa d'Aldaia en aquell moment, Carmen Jávega. Acte al qual van ser convidats el president del Tribunal de les Aigües de València, Enrique Aguilar, i el catedràtic de Dret Processal de la Universitat de València i gran investigador sobre el tribunal aldaier, José Bonet Navarro.

La recuperació del Tribunal del Comuner ha tingut un efecte positiu perquè ha contribuït a la sensibilització de la ciutadania d'Aldaia sobre el valor de la nostra cultura tradicional de l'aigua. A partir d'aquell moment, el Tribunal del Comuner no sols va recuperar les seues sessions ordinàries, sinó també les seues ordenances adaptades a la legislació actual, el text refós de la Llei d'aigües, aprovat pel Reial decret legislatiu 1/2001 de 20 de juliol. Cal destacar l'ingent treball d'investigació del catedràtic de Dret Processal de la Universitat de València, José Bonet Navarro, que ha contribuït a la recuperació i visualització del Tribunal del Comuner. Bonet és autor de diversos estudis sobre el tribunal aldaier, entre els quals cal esmentar l'obra col·lectiva dirigida per ell titulada *Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia. Tradición y costumbre en la resolución de conflictos* (València, Editorial Tirant lo Blanch, 2019). En aquest llibre col·laboren també el professor aldaier i vicepresident del Tribunal del Comuner, Joan Carles Andrés Raga, així com Enrique Andrés Bonet (síndic del Rollet de Gràcia d'Aldaia), Jesús Quereda Palop (procurador de tribunals i assessor de la Junta de Govern de la Comunitat del Rollet de Gràcia), i els professors de Dret de la Universitat de València, Luís A. Cucarella Galiana, Reyes Marzal Raga i Alejandro Valiño Arcos. Tots ells donen una panoràmica general del significat del Tribunal del Comuner, tant en els aspectes jurídics com els seus elements diversos que el defineixen com a patrimoni cultural immaterial.

b.7. Les ordenances de 2017 del Rollet de Gràcia de l'horta d'Aldaia

El procés de recuperació ha anat consolidant-se en els darrers anys. Un altre pas decisiu fou l'aprovació de les ordenances i reglaments de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia, el dia 27 de juliol de 2017. La importància d'aquestes ordenances, pel que fa a la recuperació patrimonial d'una tradició consuetudinària, la destaca Jesús Quereda Palop, procurador de tribunals i assessor de la Junta de Govern de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia. (Quereda Palop: 2019, 123-155). Tot i que les ordenances estan adaptades a la realitat actual, s'articulen sobre la base d'unes pràctiques ancestrals antigues del regadiu tradicional valencià on han sigut determinants la transmissió oral de la cultura de l'aigua de generació en generació i el manteniment d'un lèxic en valencià sobre el reg. En aquest sentit, les ordenances responen a un conjunt de coneixements, pràctiques, tècniques, usos i activitats representatives i valuoses de la cultura del regadiu valencià, i més en concret en cinc línies principals:

– Capítol VIII sobre el Tribunal del Comuner (articles 75 al 80), en el qual es detallen les funcions i l'organització i del tribunal.

– Reglament del Tribunal del Comuner de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia (consta de 4 articles).

– Annex final sobre normes de reg de la Comunitat de Regants.

– Capítol V sobre obres i manteniment de la xarxa de séquies del Rollet d'Aldaia (art. 59 al 65).

– Capítol VI sobre usos de les aigües (art. 66 al 69).

– Capítol VII sobre règim de sancions per infraccions cometes tant en la xarxa de séquies com en el regatge (art. 70 al 74).

A continuació agruparem i explicarem de manera resumida els elements d'organització i pràctiques de reg del Rollet de Gràcia d'Aldaia. D'acord amb les ordenances, el Rollet de Gràcia pot disposar del cabal

los regadíos históricos. Tenían una junta general de regantes, un órgano ejecutivo para hacer cumplir los acuerdos (formado por un presidente, un vicepresidente, vocales, secretario y depositario) y unas normas de distribución de riego por turnos. De hecho, los estatutos de estas comunidades se inspiraban en las ordenanzas de riego de las acequias de l'Horta de València y de la acequia real del Júcar.

b.6. La recuperación del Tribunal del Comuner el 2014

El año 2013 marca un hito significativo en la historia del Tribunal del Comuner. La Junta General de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia acordó recuperar el Tribunal del Comuner y este se constituyó en la plaza de la Constitución el 4 de agosto de 2014. Fue en un acto solemne ante la corporación municipal, entidades cívicas, vecindad y visitantes, y la presidenta de honor del tribunal, la alcaldesa de Aldaia en aquel momento, Carmen Jávega. Acto al que fueron invitados el presidente del Tribunal de las Aguas de València, Enrique Aguilar, y el catedrático de Derecho Procesal de la Universidad de València y gran investigador sobre el tribunal aldaense, José Bonet Navarro.

La recuperación del Tribunal del Comuner ha tenido un efecto positivo porque ha contribuido a la sensibilización de la ciudadanía de Aldaia sobre el valor de nuestra cultura tradicional del agua. A partir de aquel momento, el Tribunal del Comuner no solo recuperó sus sesiones ordinarias, sino también sus ordenanzas adaptadas a la legislación actual, el texto refundido de la Ley de aguas, aprobado por el Real decreto legislativo 1/2001 de 20 de julio. Hay que destacar el ingente trabajo de investigación del catedrático de Derecho Procesal de la Universidad de València, José Bonet Navarro, que ha contribuido a la recuperación y visualización del Tribunal del Comuner. Bonet es autor de varios estudios sobre el tribunal de Aldaia, entre los que hay que mencionar la obra colectiva, dirigida por él, titulada *Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia. Tradición y costumbre en la resolución de conflictos* (València, editorial Tirant lo Blanch, 2019). En este libro colaboran también el profesor de Aldaia y vicepresidente del Tribunal del Comuner, Joan Carles Andrés Raga, así como Enrique Andrés Bonet (síndic del Rollet de Gràcia de Aldaia), Jesús Quereda Palop (procurador de tribunales y asesor de la Junta de Gobierno de la Comunidad del Rollet de Gràcia), y los profesores de Derecho de la Universidad de València, Luís A. Cucarella Galiana, Reyes Marzal Raga y Alejandro Valiño Arcos. Todos ellos dan una panoràmica general del significado del Tribunal del Comuner, tanto en los aspectos jurídicos como sus elementos diversos que lo definen como patrimonio cultural inmaterial.

b.7. Las ordenanzas de 2017 del Rollet de Gràcia de la huerta de Aldaia

El proceso de recuperación ha ido consolidándose en los últimos años. Otro paso decisivo fue la aprobación de las ordenanzas y reglamentos de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia, el día 27 de julio de 2017. La importancia de estas ordenanzas, en relación con la recuperación patrimonial de una tradición consuetudinaria, la destaca Jesús Quereda Palop, procurador de tribunales y asesor de la Junta de Gobierno de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia. (Quereda Palop: 2019, (123-155). Aunque las ordenanzas están adaptadas a la realidad actual, se articulan sobre la base de unas prácticas ancestrales antiguas del regadío tradicional valenciano donde han sido determinantes la transmisión oral de la cultura del agua de generación en generación y el mantenimiento de un léxico en valenciano sobre el riego. En este sentido, las ordenanzas responden a un conjunto de conocimientos, prácticas, técnicas, usos y actividades representativas y valiosas de la cultura del regadío valenciano, y más en concreto en cinco líneas principales:

– Capítulo VIII sobre el Tribunal del Comuner (art. 75 al 80), en el que se detallan las funciones y la organización y del tribunal.

– Reglamento del Tribunal del Comuner de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia (consta de 4 artículos).

– Anexo final sobre normas de riego de la Comunidad de Regantes.

– Capítulo V sobre obras y mantenimiento de la red de acequias del Rollet de Aldaia (art. 59 al 65).

– Capítulo VI sobre usos de las aguas (art. 66 al 69).

– Capítulo VII sobre régimen de sanciones por infracciones cometidas tanto en la red de acequias como en el riego (art. 70 al 74).

A continuación agruparemos y explicaremos de manera resumida los elementos de organización y prácticas de riego del Rollet de Gràcia de Aldaia. De acuerdo con las ordenanzas, el Rollet de Gràcia puede

d'aigua de la séquia de Benàger-Faitanar, reconegut per la Confederació Hidrogràfica del Xúquer, de 0,086 metres cúbics per segon, que es correspon amb la huitena part del cabal de Benàger-Faitanar (art. 2). Es tracta del cabal que històricament ha tingut el Rollet de Gràcia o séquia del Comuner.

La comunitat es constitueix com una corporació de dret públic adscrita a la Confederació Hidrogràfica del Xúquer (art. 7). Les finalitats de la comunitat, seguint el costum consuetudinari establert a través de la història, són la distribució equitativa de l'aigua entre els comuners, el manteniment de l'aprofitament hidràulic en condicions, l'exercici de facultats de policia de les aigües aprofitades i evitar conflictes entre usuaris (art. 4). Així mateix, els articles del 8 al 16 regulen els drets i obligacions dels comuners. Entre les obligacions cal destacar el pagament del sequiatge, el manteniment de les séquies netes de vegetació i lliures d'obstruccions, la reparació dels danys causats i l'obligatorietat de deixar passar l'aigua per les seues propietats sempre que siga necessari per a fer un millor ús i aprofitament de les aigües.

Els òrgans de la comunitat i la seua administració estan arrellegats en els articles del 17 al 52. És la part més llarga de les normes. Els òrgans són tres: la Junta General de la Comunitat, la Junta de Govern i el Tribunal del Comuner.

– La Junta General de la Comunitat. Òrgan sobirà que elegix el president i el vicepresident de la comunitat i que es reuneix de manera ordinària cada any i extraordinàriament quan siga necessari. La Junta General és la que pren totes les decisions pel que fa a obres i manteniment de séquies (art. 59), ús de les aigües (art. 66 al 69), pressupostos, inversions, quotes dels comuners, projectes nous, sol·licitud de noves concessions i relacions amb les administracions públiques.

– La Junta de Govern. És l'òrgan encarregat del compliment de les ordenances i dels acords de la Junta General per un mandat de 4 anys. Els seus membres són elegits per la Junta General a mà alçada pels comuners en la proporció que els corresponga. Es compon almenys de sis vocals. D'aquests vocals s'elegirà un president i un vicepresident. Aquesta junta és assessorada per un secretari i un tesorero, que són els que porten al corrent la gestió jurídica i la comptabilitat de la comunitat, respectivament.

– El Tribunal del Comuner. El seu funcionament està regulat en els capítols VII i VIII i el Reglament del Tribunal del Comuner està inclòs en les ordenances. Normes que conjuguen tradició històrica i adaptació a la legislació actual. Parteixen de la base d'ordenances anteriors de les quals hi ha constància escrita, però adaptades a la legislació actual vigent en matèria d'aigües. El Tribunal del Comuner té com a funcions conèixer les qüestions de reg que se susciten entre els regants i imposar als infractors les correccions que calguen (art. 75). Es compon d'un president, que és un dels vocals elegits en la junta general, a més de 6 o 8 comuners elegits directament per la Comunitat de Regants. L'elecció dels membres del tribunal es verificarà en la junta general ordinària que se celebra cada quatre anys. Cap membre del tribunal podrà ocupar al mateix temps el càrrec de vocal de la Junta de Govern, llevat del cas del president. Els mandats seran de quatre anys. Les condicions per a ser membre del Tribunal són les mateixes que per a ser vocal de la Junta de Govern, és a dir, ser major d'edat, no estar condemnat criminalment, trobar-se en ple dret de gaudi dels drets civils i no ser deutor o creditor de la comunitat (art. 76 al 79).

Reglament del Tribunal del Comuner

Determina les obligacions i atribucions que corresponen al tribunal i, per tant, el procediment per a resoldre els conflictes entre regants. Consta de quatre articles que tenen a veure amb la jurisdicció, el caràcter tradicional i consuetudinari del tribunal, així com els seus principis, valors i regles. El reglament estipula, pel que fa a la jurisdicció del Tribunal del Comuner, que la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia, com ha sigut des de temps immemorials, no se sotmet al Tribunal de les Aigües de la Vega de València, ja que té l'honor de resoldre tradicionalment els conflictes entre els seus regants mitjançant el Tribunal del Comuner (art. 1).

En els articles 2, 3 i 4 s'afirma que el Tribunal del Comuner és un òrgan d'origen immemorial i de caràcter tradicional i consuetudinari, i que per aquestes raons històriques crea dret. No obstant ser consuetudinari, el reglament fa una actualització jurídica als temps democràtics

disponer del caudal de aigua de la acequia de Benàger-Faitanar, reconegut per la Confederació Hidrogràfica del Júcar, de 0,086 metres cúbics per segundo, que se corresponde con la octava parte del caudal de Benàger-Faitanar (art. 2). Se trata del caudal que històricament ha tenido el Rollet de Gràcia o la acequia del Comuner.

La comunidad se constituye como una corporación de derecho público adscrita a la Confederación Hidrogràfica del Júcar (art. 7). Las finalidades de la comunidad, siguiendo la costumbre consuetudinaria establecida a través de la historia, son la distribución equitativa del agua entre los comuneros, el mantenimiento del aprovechamiento hidráulico en condiciones, el ejercicio de facultades de policia de las aguas aprovechadas y evitar conflictos entre usuarios (art. 4). Asimismo, los artículos del 8 al 16 regulan los derechos y obligaciones de los comuneros. Entre las obligaciones hay que destacar el pago del acequaje, el mantenimiento de las acequias limpias de vegetación y libres de obstrucciones, la reparación de los daños causados y la obligatoriedad de dejar pasar el agua por sus propiedades siempre que sea necesario para hacer un mejor uso y aprovechamiento de las aguas.

Los órganos de la comunidad y su administración están recogidos en los artículos del 17 al 52. Es la parte más larga de las normas. Los órganos son tres: la Junta General de la Comunidad, la Junta de Gobierno y el Tribunal del Comuner.

– La Junta General de la Comunidad. Órgano soberano que elige el presidente y el vicepresidente de la comunidad y que se reúne de manera ordinaria cada año y extraordinariamente cuando sea necesario. La Junta General es la que toma todas las decisiones en relación con las obras y mantenimiento de acequias (art. 59), uso de las aguas (art. 66 al 69), presupuestos, inversiones, cuotas de los comuneros, proyectos nuevos, solicitud de nuevas concesiones y relaciones con las administraciones públicas.

– La Junta de Gobierno. Es el órgano encargado del cumplimiento de las ordenanzas y de los acuerdos de la Junta General por un mandato de 4 años. Sus miembros son elegidos por la Junta General a mano alzada por los comuneros en la proporción que les corresponda. Se compone por lo menos de seis vocales. De estos vocales se elegirá un presidente y un vicepresidente. Esta junta es asesorada por un secretario y un tesorero, que son los que llevan al corriente la gestión jurídica y la contabilidad de la comunidad, respectivamente.

– El Tribunal del Comuner. Su funcionamiento está regulado en los capítulos VII y VIII y el Reglamento del Tribunal del Comuner está incluido en las ordenanzas. Normas que conjugan tradición histórica y adaptación a la legislación actual. Parten de la base de ordenanzas anteriores de las que hay constancia escrita, pero adaptadas a la legislación actual vigente en materia de aguas. El Tribunal del Comuner tiene como funciones conocer las cuestiones de riego que se susciten entre los regantes e imponer a los infractores las correcciones que correspondan (art. 75). Se compone de un presidente, que es uno de los vocales elegidos en la junta general, además de 6 o 8 comuneros elegidos directamente por la Comunidad de Regantes. La elección de los miembros del tribunal se verificará en la junta general ordinaria que se celebra cada cuatro años. Ningún miembro del tribunal podrá ocupar al mismo tiempo el cargo de vocal de la Junta de Gobierno, salvo el caso del presidente. Los mandatos serán de cuatro años. Las condiciones para ser miembro del Tribunal son las mismas que para ser vocal de la Junta de Gobierno, es decir, ser mayor de edad, no estar condenado criminalmente, encontrarse en pleno derecho de goce de los derechos civiles y no ser deutor o acreedor de la comunidad (art. 76 al 79).

Reglamento del Tribunal del Comuner

Determina las obligaciones y atribuciones que corresponden al tribunal y, por tanto, el procedimiento para resolver los conflictos entre regantes. Consta de cuatro artículos que tienen que ver con la jurisdicción, el carácter tradicional y consuetudinario del tribunal, así como sus principios, valores y reglas. El reglamento estipula, por lo que respecta a la jurisdicción del Tribunal del Comuner, que la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia, como ha sido desde tiempos inmemoriales, no se somete al Tribunal de las Aguas de la Vega de València, ya que tiene el honor de resolver tradicionalmente los conflictos entre sus regantes mediante el Tribunal del Comuner (art. 1).

En los artículos 2, 3 y 4 se afirma que el Tribunal del Comuner es un órgano de origen inmemorial y de carácter tradicional y consuetudinario, y que por estas razones históricas crea derecho. A pesar de ser consuetudinario, el reglamento hace una actualización jurídica a los

actuals i determina que el tribunal ha d'estar sotmés a l'ordenament jurídic vigent que siga aplicable, especialment en allò que fa referència als drets, principis i valors constitucionals, així com a les ordenances de la comunitat. Igualment, es determina que el Tribunal del Comuner respectarà en les seues actuacions els principis d'audiència i contradicció, així com el dret de defensa de les parts, i que dictarà les seues resolucions amb independència i imparcialitat. Finalment, d'acord amb els principis democràtics actuals, s'estipula que el tribunal ha d'estar presidit per un vocal de la Junta de la Comunitat de Regants, que el secretari del tribunal ha de ser el que siga de la Junta de Govern, que l'elecció dels seus membres serà per elecció democràtica, i que ha de tindre el seu domicili en el mateix lloc on el tinga la Comunitat de Regants.

Normes de reg del Tribunal del Comuner

Les ordenances, fidels a les pràctiques ancestrals de la séquia del Comuner, determinen unes normes de reg que han de seguir els regants per a fer un ús eficient de l'aigua. És la part de les ordenances en què millor s'aprecia el conjunt de coneixements, pràctiques, tècniques i usos de la cultura del regadiu valencià. De fet, les normes són fruit de segles de cultura agrària i de racionalització de l'ús de l'aigua pel llaurador de l'horta, i constitueixen un element del patrimoni etnològic local referit als usos de l'aigua (reg a manta) i al vocabulari històric agrícola valencià que s'ha generat al voltant del reg.

En primer lloc, les normes dicten que l'ordre de reg començarà el dilluns de cada setmana, a les 07.00 hores, en l'entrada de l'aigua, al costat de la séquia de Benàger, on l'atandador marcarà als regants assistents el torn de reg en funció del curs de l'aigua, seguint el següent ordre de braços: Pont Nou, Rollet de Vila, Escorriola (primer el de l'esquerra i després el de la dreta), Trullets, Dilluns, Dimecres, Divendres, Dissabte i Diumenge. En cas que no hi haguera regants en el primer dels braços, l'aigua passarà al següent braç i així, de manera successiva, s'aniran regant cada un dels braços del Rollet. Si després d'haver passat l'aigua a un altre braç, es presenta un regant d'un braç ja regat, aquest no podrà regar fins que haja regat l'últim dels regants de l'últim braç que es regue. Dins del mateix braç, si l'aigua ha passat ja un camp, aquest no es podrà regar fins que haja regat l'últim dels regants de l'últim braç que es regue. Així mateix, pel que fa als torns de reg, el reglament estipula que el primer regant del braç que agafe l'aigua, senyalitzarà el torn de manera visible mitjançant una garba de brossa, que indicarà que està regant. Posar una garba de brossa per a indicar a tots que s'està regant és una pràctica ancestral del regadiu valencià que continua vigent a Aldaia.

L'últim regant del braç haurà de tancar l'entrada d'aigua del seu braç per a permetre que l'aigua passe al següent braç. De la mateixa manera, l'últim que regue haurà de tancar l'entrada principal de l'aigua. A més, en cas de pluja, es reprendrà el reg on es va quedar l'últim camp, i l'últim regant haurà de tancar l'entrada principal de l'aigua. Altrament, el propietari del camp haurà de tindre en perfectes condicions d'ús tant la séquia d'entrada d'aigua al seu camp, com les boqueries. En cas que el camp es trobe sense cultivar, haurà de tindre les entrades d'aigua degudament segellades per a evitar pèrdues d'aigua. A més, queda prohibit que qualsevol comuner pose cadenes en els torns. Aquesta conducta serà sancionada pel Tribunal del Comuner. Només podran fer-ho l'atandador i el sequier, sempre que ho creguen necessari per a garantir així el bon ús i aprofitament de l'aigua. Els cadenats que es posen portaran gravada la paraula *Rollet*. Per a evitar usos indeguts de l'aigua, dins del camp no es podran fer séquies o cavallons transversals que impedisquen el recorregut longitudinal de l'aigua i hauran de tindre, com a mínim, un cavalló cada dues boqueries.

Un element que cal destacar en la séquia del Comuner és la cura que es té dels cultius d'hortalisses (més delicats en les necessitats de l'aigua), per la qual cosa s'estableix que en la tanda «grossa» (cada quinze dies) podran regar tots els comuners per igual, mentre que en la tanda «prima» (entre dues «grosses»), tenen preferència de reg els comuners que tinguen plantades hortalisses. En cas que en la tanda «prima» no hi haguera cap comuner regant d'hortalisses, podrà regar el comuner que tinga plantat un altre tipus de cultiu amb dret a acabar el reg. Si durant aquest temps arriba algun comuner que vol agafar l'aigua per a regar hortalisses, haurà d'esperar que acabe el reg que s'estiga fent i després

tiempos democráticos actuales y determina que el tribunal tiene que estar sometido al ordenamiento jurídico vigente que sea aplicable, especialmente en lo que hace referencia a los derechos, principios y valores constitucionales, así como a las ordenanzas de la comunidad. Igualmente, se determina que el Tribunal del Comuner respetará en sus actuaciones los principios de audiencia y contradicción, así como el derecho de defensa de las partes, y que dictará sus resoluciones con independencia e imparcialidad. Finalmente, de acuerdo con los principios democráticos actuales, se estipula que el tribunal debe estar presidido por un vocal de la Junta de la Comunidad de Regantes, que el secretario del tribunal debe ser el que sea de la Junta de Gobierno, que la elección de sus miembros será por elección democrática, y que debe tener su domicilio en el mismo lugar donde lo tenga la Comunidad de Regantes.

Normas de riego del Tribunal del Comuner

Las ordenanzas, fieles a las prácticas ancestrales de la acequia del Comuner, determinan unas normas de riego que deben seguir los regantes para hacer un uso eficiente del agua. Es la parte de las ordenanzas en que mejor se aprecia el conjunto de conocimientos, prácticas, técnicas y usos de la cultura del regadío valenciano. De hecho, las normas son fruto de siglos de cultura agraria y de racionalización del uso del agua por el labrador de la huerta, y constituyen un elemento del patrimonio etnológico local referido a los usos del agua (riego a manta) y al vocabulario histórico agrícola valenciano que se ha generado alrededor del riego.

En primer lugar, las normas dictan que la orden de riego empezará el lunes de cada semana, a las 07.00 horas, en la entrada del agua, al lado de la acequia de Benàger, donde el atandador marcará a los regantes asistentes el turno de riego en función del curso del agua, siguiendo el siguiente orden de brazos: Pont Nou, Rollet de Vila, Escorriola (primero el de la izquierda y después el de la derecha), Trullets, Dilluns, Dimecres, Divendres, Dissabte y Diumenge. En caso de que no hubiera regantes en el primero de los brazos, el agua pasará al siguiente brazo y así, de manera sucesiva, se irán regando cada uno de los brazos del Rollet. Si después de haber pasado el agua a otro brazo, se presenta un regante de un brazo ya regado, este no podrá regar hasta que haya regado el último de los regantes del último brazo que se riegue. Dentro del mismo brazo, si el agua ha pasado ya un campo, este no se podrá regar hasta que haya regado el último de los regantes del último brazo que se riegue. Asimismo, por lo que respecta a los turnos de riego, el reglamento estipula que el primer regante del brazo que coja el agua señalará el turno de manera visible mediante un haz de broza, que indicará que está regando. Poner un haz de broza para indicar a todos que se está regando es una práctica ancestral del regadío valenciano que continúa vigente en Aldaia.

El último regante del brazo deberá cerrar la entrada de agua de su brazo para permitir que el agua pase al siguiente brazo. De igual modo, el último que riegue deberá cerrar la entrada principal del agua. Además, en caso de lluvia, se retomará el riego donde se quedó el último campo, y el último regante tendrá que cerrar la entrada principal del agua. Por otra parte, el propietario del campo tendrá que tener en perfectas condiciones de uso tanto la acequia de entrada de agua en su campo, como las boqueries. En caso de que el campo se encuentre sin cultivar, deberá tener las entradas de agua debidamente selladas para evitar pérdidas de agua. Además, queda prohibido que cualquier comunero ponga cadenas en los tornos. Esta conducta será sancionada por el Tribunal del Comuner. Solo podrán hacerlo el atandador y el acequero, siempre que lo crean necesario para garantizar así el buen uso y aprovechamiento del agua. Los candados que se pongan llevarán grabada la palabra *Rollet*. Para evitar usos indebidos del agua, dentro del campo no se podrán hacer acequias o caballones transversales que impidan el recorrido longitudinal del agua y deberán tener, como mínimo, un caballón cada dos boqueries.

Un elemento que hay que destacar en la acequia del Comuner es el cuidado que se tiene de los cultivos de hortalizas (más delicados en las necesidades del agua), por lo que se establece que en la «tanda grossa» (cada quince días) podrán regar todos los comuneros por igual, mientras que en la «tanda prima» (entre dos «grosses»), tienen preferencia de riego los comuneros que tengan plantadas hortalizas. En caso de que en la tanda «fina» no hubiera ningún comunero regante de hortalizas, podrá regar el comunero que tenga plantado otro tipo de cultivo con derecho a acabar el riego. Si durante este tiempo llega algún Comuner que quiere coger el agua para regar hortalizas, deberá esperar a que acabe el

podrà regar el seu camp, seguint a continuació el torn de reg. L'incompliment de les normes anteriors pot ser sancionat pel Tribunal del Comuner amb multes que depenen de la classe d'incompliment, segons el que regula el capítol VII sobre el règim de sancions i infraccions. Igualment, i depenent de l'incompliment, el propietari de la parcel·la on es produïska la infracció podrà perdre temporalment el dret a reg i pot ser condemnat també pel Tribunal del Comuner a pagar la indemnització que corresponga pels danys i perjudicis que ocasione.

b.8. El Tribunal del Comuner: tribunal tradicional i consuetudinari per a la resolució de conflictes entre regants

El catedràtic de dret processal de la Universitat de València José Bonet Navarro afirma que el Tribunal de les Aigües de la Vega de València i el Consell d'Homes Bons de l'Horta de Múrcia no són els únics tribunals de regants del mediterrani espanyol. N'hi ha d'altres, entre els quals mereix una menció especial el Tribunal del Comuner d'Aldaia. Aquest prestigiós jurista no dubta a admetre que es tracta d'un tribunal tradicional i consuetudinari, tot i que encara no té aquest reconeixement, però que espera que se li reconega. José Bonet, en el llibre *El Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia* (2019) i altres obres publicades sobre el mateix tema, proporciona algunes dades jurídiques que ajuden a comprendre el caràcter d'aquest tribunal.

En primer lloc, assegura que el Tribunal del Comuner en alguns aspectes coincideix amb els anomenats *jurats de reg* que legalment ha de tindre tota comunitat de regants o usuaris. Així, per exemple, a més de sotmetre's als principis constitucionals i a l'ordenament jurídic «en tot allò que li siga aplicable», el seu president és un vocal de la junta de govern, elegit democràticament, amb domicili al lloc on estiga la comunitat de regants, i que pren els seus acords per majoria absoluta de vots, amb vot de qualitat del president, i les seues decisions queden escrites, amb indicació dels mitjans d'impugnació que procedisquen.

En segon lloc, afirma que aquesta regulació, de caràcter bàsicament orgànic i de principis, no impedeix afirmar, tal com expressa amb total rotunditat el Reglament del Tribunal del Comuner de 27 de juliol de 2017, que «el Tribunal del Comuner és un òrgan d'origen immemorial i de caràcter tradicional i consuetudinari» i, en conseqüència, «el caràcter consuetudinari imposa que es regisca per la seua manera tradicional de conducta que crea dret» (articles 2 i 4.1 del reglament esmentat).

En tercer lloc, assenyala que a més de les seues funcions jurídiques, el Tribunal del Comuner comparteix amb altres tribunals de regants del mediterrani espanyol el seu paper «de símbols visibles de les seues respectives comunitats», que «contribueixen a la cohesió de les comunitats de regants, vetlen per la sinergia d'una sèrie d'oficis (guardes, inspectors, podadors, etc.), transmeten oralment coneixements emanats d'intercanvis culturals seculars i posseeixen un vocabulari especialitzat». De manera que «són depositaris ancestrals d'una identitat local i regional... tenen també una gran importància per a les poblacions locals». Importància i caràcters que també comparteix, en la mesura que li correspon, el Tribunal del Comuner.

En quart lloc, pel que fa al seu funcionament, José Navarro destaca que el Tribunal del Comuner recull algunes afinitats de la tradició històrica del Tribunal de les Aigües de València i la dels jurats de reg derivats de la regulació administrativa pròpia de les diferents lleis d'aigües. Tot això li dona unes singularitats pròpies, que són les següents:

– **Constitució.** En lloc de constituir-se els dijous de cada setmana com el Tribunal de les Aigües de la Vega de València, el Tribunal del Comuner es constitueix en sessió anual cada 4 d'agost a la plaça de la Constitució. Igualment ho fa de manera ordinària (l'últim dimecres de cada mes) a la seu de la Comunitat de Regants i fins i tot en algun lloc que pugui facilitar l'Ajuntament, com és la sala de plens.

– **Els procediments són públics i verbals.** Predomina l'ús de la paraula sobre l'escriptura, tot i que les seues decisions queden escrites. Els interessats podran intervenir oralment en la sessió per a expressar el que creguen oportú per a la defensa dels seus respectius drets i interessos i per a la presentació de proves (testificals i pericials). Els membres del tribunal, després d'escoltar totes les parts i avaluar les proves existents, emeten una decisió. Per tant, primen els principis jurídics d'immediació, concentració i publicitat.

– **Les seues sentències són executives,** perquè l'aigua constitueix un bé de domini públic hidràulic i perquè les comunitats de regants són cor-

riego que se esté haciendo y después podrá regar su campo, siguiendo a continuación el turno de riego. El incumplimiento de las normas anteriores puede ser sancionado por el Tribunal del Comuner con multas que dependen de la clase de incumplimiento, según lo que regula el capítulo VII sobre el régimen de sanciones e infracciones. Igualmente, y dependiendo del incumplimiento, el propietario de la parcela donde se produzca la infracción podrá perder temporalmente el derecho a riego y puede ser condenado también por el Tribunal del Comuner a pagar la indemnización que corresponda por los daños y perjuicios que ocasione.

b.8. El Tribunal del Comuner: tribunal tradicional y consuetudinario para la resolución de conflictos entre regantes

El catedràtic de derecho procesal de la Universidad de València José Bonet Navarro afirma que el Tribunal de las Aguas de la Vega de València y el Consejo de Hombres Buenos de la Huerta de Murcia no son los únicos tribunales de regantes del mediterráneo español. Hay otros más, entre los que merece una mención especial el Tribunal del Comuner de Aldaia. Este prestigioso jurista no duda en admitir que se trata de un tribunal tradicional y consuetudinario, aunque aún no tiene este reconocimiento, pero que espera que se le reconozca. José Bonet, en el libro *El Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia* (2019), y en otras obras publicadas sobre el mismo tema, proporciona algunos datos jurídicos que ayudan a comprender el carácter de este tribunal.

En primer lugar, asegura que el Tribunal del Comuner en algunos aspectos coincide con los llamados *jurados de riego* que legalmente debe tener toda comunidad de regantes o usuarios. Así, por ejemplo, además de someterse a los principios constitucionales y al ordenamiento jurídico «en todo lo que le sea aplicable», su presidente es un vocal de la junta de gobierno, elegido democráticamente, con domicilio en el lugar en el que esté la comunidad de regantes, y que toma sus acuerdos por mayoría absoluta de votos, con voto de calidad del presidente, y sus decisiones quedan escritas, con indicación de los medios de impugnación que procedan.

En segundo lugar, afirma que esta regulación, de carácter básicamente orgánico y de principios, no impide afirmar, tal como expresa con total rotundidad el Reglamento del Tribunal del Comuner de 27 de julio de 2017, que «el Tribunal del Comuner es un órgano de origen inmemorial y de carácter tradicional y consuetudinario» y, en consecuencia, «el carácter consuetudinario impone que se rija por su manera tradicional de conducta que crea derecho» (art. 2 y 4.1 del reglamento mencionado).

En tercer lugar, señala que además de sus funciones jurídicas, el Tribunal del Comuner comparte con otros tribunales de regantes del mediterráneo español su papel «de símbolos visibles de sus respectivas comunidades», que «contribuyen a la cohesión de las comunidades de regantes, velan por la sinergia de una serie de oficios (guardas, inspectores, podadores, etc.), transmiten oralmente conocimientos emanados de intercambios culturales seculars y poseen un vocabulario especializado». De manera que «son depositarios ancestrales de una identidad local y regional... tienen también una gran importancia para las poblaciones locales». Importancia y caracteres que también comparte, en la medida que le corresponde, el Tribunal del Comuner.

En cuarto lugar, por lo que respecta a su funcionamiento, José Navarro destaca que el Tribunal del Comuner recoge algunas afinidades de la tradición histórica del Tribunal de las Aguas de València y la de los jurados de riego derivados de la regulación administrativa propia de las diferentes leyes de aguas. Todo eso le da unas singularidades propias, que son las siguientes:

– **Constitución.** En vez de constituirse los jueves de cada semana como el Tribunal de las Aguas de la Vega de València, el Tribunal del Comuner se constituye en sesión anual cada 4 de agosto en la plaza de la Constitución. Igualmente lo hace de manera ordinaria (el último miércoles de cada mes) en la sede de la Comunidad de Regantes e incluso en algún lugar que pueda facilitar el Ayuntamiento, como es la sala de plenos.

– **Los procedimientos son públicos y verbales.** Predomina el uso de la palabra sobre la escritura, aunque sus decisiones quedan escritas. Los interesados podrán intervenir oralmente en la sesión para expresar lo que crean oportuno para la defensa de sus respectivos derechos e intereses y para la presentación de pruebas (testificales y periciales). Los miembros del tribunal, después de escuchar todas las partes y evaluar las pruebas existentes, emiten una decisión. Por tanto, priman los principios jurídicos de inmediación, concentración y publicidad.

– **Sus sentencias son ejecutivas,** porque el agua constituye un bien de dominio público hidràulico y porque las comunidades de regantes

poracions de dret públic que dicten actes administratius. En conclusió, segons José Bonet Navarro, el Tribunal del Comuner és evidentment un clar exponent d'un jutjat de caràcter tradicional i consuetudinari. El dret consuetudinari és el basat en la tradició o costums, típicament propi de les societats premodernes. Si bé tota concepció del dret se sustenta, en últim terme, en les tradicions, els costums, els valors morals i els convencionalismes de la societat que el va crear.

b.9. El camí cap a la declaració del Tribunal del Comuner com a tribunal consuetudinari i tradicional

Una de les pretensions de la recent recuperació del Tribunal del Comuner és que el Govern espanyol el reconega com a tribunal consuetudinari, el mateix reconeixement que tenen el Tribunal de les Aigües de València i el Consell d'Homes Bons de Múrcia, dos tribunals que a més van ser declarats patrimoni immaterial de la humanitat per la UNESCO l'any 2009. Després de la recuperació del Tribunal del Comuner, diverses institucions públiques (l'Ajuntament d'Aldaia, la Diputació de València, les Corts Valencianes i el Senat) s'han manifestat a favor d'aquest reconeixement.

c) Personatges: indumentàries, pràctiques i funcions

c.1. Processó cívica del Tribunal del Comuner

La sessió institucional del Tribunal del Comuner, el 4 d'agost, ve precedida d'una processó cívica formada per membres del tribunal, de la Junta de Govern del Rollet i persones convidades, així com els veïns i veïnes que hi vulguen participar. La processó, acompanyada amb tabal i dolçaina, ix del Consell Agrari Municipal (seu de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia, carrer Pablo Iglesias, 3), recorre alguns carrers del voltant i arriba a les portes de l'Ajuntament (plaça de la Constitució), on arplega l'alcalde/essa, a qui se li col·loca la brusa de president/a d'honor del Tribunal. Després, al so del toc de campanes del migdia (a les 12.00 hores) des de l'església parroquial de l'Anunciació, la processó ix de la casa consistorial i acudeix al racó acotat (en la base del campanar del temple de l'Anunciació), on es troben desplegadas les cadires dels membres del tribunal on es farà la sessió institucional.

c.2. Elements simbòlics del Tribunal del Comuner

Els personatges: els comuners. Les persones que constitueixen el Tribunal del Comuner són entre 6 i 8 comuners, presidits pel president ordinari, que necessàriament pertany a la Junta de Govern i és qui presideix els judicis ordinaris. Juntament amb aquests, durant la sessió institucional del 4 d'agost, participa també el president d'honor del Tribunal del Comuner, que és l'alcalde o alcaldessa d'Aldaia, que porta la mateixa indumentària que els comuners. La indumentària: brusa tradicional de l'Horta de València. Els membres del Tribunal del Comuner assisteixen als judicis amb una brusa tradicional de l'Horta de València de color marró fosc grisenc, a diferència del Tribunal de les Aigües de València, on tots els seus membres solen anar de negre.

Simbologia: el fanal i la canya. Aquests objectes s'empren en l'acte públic de la sessió institucional del 4 d'agost. L'atandador du en una mà el fanal i en l'altra la canya. El fanal representa la llum que ha d'il·luminar els judicis a fi que es faça justícia. Antigament marcava durant la nit el punt exacte en el qual s'estava regant a fi que tots els comuners en foren sabedors. Així mateix, la canya recorda el canyar que recorre la séquia de Quart-Benàger, abans d'arribar al partidor del Comuner, d'on ix el Rollet de Gràcia. Rogle o «corralet» a l'església de l'Anunciació. La sessió del 4 d'agost té lloc a la plaça de la Constitució, concretament als peus del campanar de l'església de l'Anunciació que dona a la plaça esmentada. Es tracta d'un rogle l'escenografia del qual es compon de les butaques dels comuners i un conjunt de panells al·lusius al reg de l'horta d'Aldaia. Aquests panells tenen la finalitat d'informar els visitants que contemplan la sessió sobre els orígens de l'horta d'Aldaia i de donar a conèixer què és el Tribunal del Comuner. El Llibre d'Or del Tribunal. Recull els testimonis escrits per autoritats i persones de prestigi que han visitat el Tribunal del Comuner. La signatura d'aquestes personalitats es fa en la sessió pública del tribunal el 4 d'agost.

d) Elements / processos (activitats i oficis)

Ritual o procediment dels judicis orals del Tribunal del Comuner. Com s'ha dit, el tribunal el formen sis o huit comuners, presidits pel president ordinari i el president d'honor (l'alcalde o alcaldessa d'Aldaia). El tribunal es reuneix quan es presenten denúncies per part del sequier, de l'atandador o de qualsevol comuner (terratinent o no), pri-

son corporaciones de derecho público que dictan actos administrativos. En conclusión, según José Bonet Navarro, el Tribunal del Comuner es evidentemente un claro exponente de un juzgado de carácter tradicional y consuetudinario. El derecho consuetudinario es el basado en la tradición o costumbres, típicamente propio de las sociedades premodernas. Si bien toda concepción del derecho se sustenta, en último término, en las tradiciones, las costumbres, los valores morales y los convencionalismos de la sociedad que lo creó.

b.9. El camino hacia la declaración del Tribunal del Comuner como tribunal consuetudinario y tradicional

Una de las pretensiones de la reciente recuperación del Tribunal del Comuner es que el Gobierno español lo reconozca como tribunal consuetudinario, el mismo reconocimiento que tienen el Tribunal de las Aguas de Valencia y el Consejo de Hombres Buenos de Murcia, dos tribunales que además fueron declarados patrimonio inmaterial de la humanidad por la UNESCO en el año 2009. Después de la recuperación del Tribunal del Comuner, varias instituciones públicas (el Ayuntamiento de Aldaia, la Diputación de Valencia, Les Corts Valencianes y el Senado) se han manifestado a favor de este reconocimiento.

c) Personajes: indumentarias, prácticas y funciones

c.1. Procesión cívica del Tribunal del Comuner

La sesión institucional del Tribunal del Comuner, el 4 de agosto, viene precedida por una procesión cívica formada por miembros del tribunal, de la Junta de Gobierno del Rollet y personas invitadas, así como los vecinos y vecinas que quieran participar. La procesión, acompañada por timbal y dulzaina, sale del Consejo Agrario Municipal (sede de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia, calle Pablo Iglesias, 3), recorre algunas calles del alrededor y llega a las puertas del Ayuntamiento (plaza de la Constitución), donde recoge al alcalde/esa, a quien se le coloca la blusa de presidente/a de honor del Tribunal. Después, bajo el sonido del toque de campanas del mediodía (a las 12.00 horas), desde la iglesia parroquial de la Anunciación, la procesión sale de la casa consistorial y acude al rincón acotado (en la base del campanario del templo de la Anunciación), donde se encuentran desplegadas las sillas de los miembros del tribunal donde se hará la sesión institucional.

c.2. Elementos simbólicos del Tribunal del Comuner

Los personajes: los comuneros. Las personas que constituyen el Tribunal del Comuner son entre 6 y 8 comuneros, presididos por el presidente ordinario, que necesariamente pertenece a la Junta de Gobierno y es quien preside los juicios ordinaris. Junto a estos, durante la sesión institucional del 4 de agosto, participa también el presidente de honor del Tribunal del Comuner, que es el alcalde o alcaldesa de Aldaia, que lleva la misma indumentaria que los comuneros. La indumentaria: blusa tradicional de l'Horta de València. Los miembros del Tribunal del Comuner asisten a los juicios con una blusa tradicional de l'Horta de València de color marrón oscuro grisáceo, a diferencia del Tribunal de las Aguas de Valencia, donde todos sus miembros suelen ir de negro.

Simbología: el farol y la caña. Estos objetos se emplean en el acto público de la sesión institucional del 4 de agosto. El atandador lleva en una mano el farol y en la otra la caña. El farol representa la luz que debe iluminar los juicios para que se haga justicia. Antigamente marcaba durante la noche el punto exacto en el que se estaba regando para que todos los comuneros fueran sabedores de ello. Asimismo, la caña recuerda el cañaveral que recorre la acequia de Quart-Benàger, antes de llegar al partidor del Comuner, de donde sale el Rollet de Gràcia. Corro o «corralet» en la iglesia de la Anunciación. La sesión del 4 de agosto tiene lugar en la plaza de la Constitución, concretamente en los pies del campanario de la iglesia de la Anunciación que da a la plaza mencionada. Se trata de un corro cuya escenografía está compuesta por las butacas de los comuneros y un conjunto de paneles alusivos al riego de la huerta de Aldaia. Estos paneles tienen la finalidad de informar a los visitantes que contemplan la sesión sobre los orígenes de la huerta de Aldaia y de dar a conocer qué es el Tribunal del Comuner. El Libro d'Or del Tribunal. Recoge los testigos escritos por autoridades y personas de prestigio que han visitado el Tribunal del Comuner. La firma de estas personalidades se hace en la sesión pública del tribunal el 4 de agosto.

d) Elementos / procesos (actividades y oficios)

Ritual o procedimiento de los juicios orales del Tribunal del Comuner. Como se ha dicho, el tribunal lo forman seis u ocho comuneros, presididos por el presidente ordinario y el presidente de honor (el alcalde o alcaldesa de Aldaia). El tribunal se reúne cuando se presentan denuncias por parte del acequero, del atandador o de cualquier comu-

mer amb caràcter previ per a analitzar-ne el cas i, després, en acte públic per dirimir les denúncies presentades. El propòsit inicial és no arribar a judici públic. Cal dir que, fins i tot s'atenen d'ofici requeriments de qualsevol veí o veïna que observa alguna irregularitat, però que, en puritat, no tenen valor de denúncia (sol tramitar-se mitjançant l'atandador o el sequier, que la traslladen al tribunal).

En els judicis, el president ordinari i dos vocals són assessorats pels respectius suplents (a hores d'ara tres membres de la junta són dones i pertanyen en qualitat de components nates o assessores del tribunal). Així mateix, el síndic del Rollet, el president de la Junta de Govern i el secretari de la Comunitat de Regants efectuen tasques d'assessorament, tant en les vistes prèvies com en els judicis que es produeixen.

Les denúncies més habituals solen ser robatoris d'aigua, desviacions del sentit del reg, obres en l'interior del caixer, mal estat de les infraestructures, inexistència de boqueries en alguna parcel·la, ponts solts, séquies embossades, sorregats, existència d'obstacles al pas de l'aigua, intimidació a regants, desobediència al regador o l'atandador, entre altres. Davant d'una denúncia, de manera escrita o verbal, el tribunal es reuneix de manera immediata, en un termini màxim de tres dies, per a comprovar la veracitat dels fets denunciats –amb veedors, components de la Junta–, si cal comprovar sobre el terreny la naturalesa de la infracció, el seu abast, qualsevol dada que hi aporte llum i, si és el cas, els danys ocasionats. Llavors, una vegada presa la filiació del denunciador i del denunciat, els dos són citats, a través del sequier o de l'atandador, a fi que compareguen al local del Consell Agrari, normalment, o bé a la sala de plens de l'Ajuntament d'Aldaia, a fi de dur a terme el judici públic (quan es preveu l'assistència de molt de públic o quan convé que hi haja presència policial).

Les sessions prèvies solen ser dimecres de vesprada (la Junta es reuneix cada últim dimecres del mes) i els judicis, en funció de la naturalesa de la denúncia, s'ajusten a la necessitat de resolució immediata. Les sessions es fan a la seu de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia, és a dir, al local del Consell Agrari ubicat al carrer Pablo Iglesias. Es tracta d'un local històric pagat pels llauradors d'Aldaia i cedit, per llei, a l'Ajuntament d'Aldaia, la dècada dels noranta del segle passat. Les sessions se simplifiquen al màxim per a ser operatives. Però la indumentària i el protocol sempre és el mateix. D'aquesta classe hi sol haver algun cas mensual i, en període primaveral o estival, solen ser bastant freqüents. Estem parlant al voltant d'una vintena de casos dels quals arriben a juí entre 3 i 5, perquè no s'han resolt abans. El Tribunal, per la seua part i en la mesura de les seues possibilitats, comprovarà la veracitat dels fets referits i, amb caràcter dissuasiu, intentarà pactar acords entre els comuners implicats o imposar sancions en ferm davant d'accions, comportaments o actituds que ho exigitsquen a fi d'assegurar el repartiment equitatiu i pacífic dels recursos hídrics que gestiona el Rollet. Si la infracció és menor o l'infractor és inèdit –normalment nous regants–, es tracta d'amonestar verbalment amb caràcter pedagògic i, si convé, arribar a actes de conciliació entre denunciats i denunciants, o bé, directament, sancionar aquells actes o actituds contràries a les normes que regeixen el reg a l'àmbit del Rollet de Gràcia de l'horta d'Aldaia. Normalment, com que es tracta de buscar l'harmonia entre els comuners, es treballa per a arribar a acords amb els regants –verbals o escrits, en funció de la gravetat– i dissuadir-los d'efectuar infraccions que, en cas de reiteració, aniran acompanyades de sancions d'acord amb la gravetat dels fets, tal com recullen les ordenances de reg.

Quan es produeix un judici oral, l'atandador introdueix la denúncia, presenta al tribunal els actors implicats –persona denunciada i denunciador/s– i es retira. En primer lloc, el president cedeix la paraula al denunciador per si vol aclarir els fets relatats i, a continuació, al denunciador perquè es defensi. A més, si hi ha algun testimoni dels fets, se'l convida a comparèixer per a donar la seua versió. L'informe verbal dels veedors el té el tribunal amb caràcter previ a la sessió. De manera que el veedor, una classe de perit, que en temps antics solien ser síndics, components de juntes anteriors o algun comuner conxorador del funcionament del sistema de reg. En conclusió, normalment, com ocorre en la resta de tribunals consuetudinaris, l'objectiu és comprovar la veracitat dels fets

(terratiente o no), primero con carácter previo para analizar el caso y, después, en acto público para dirimir las denuncias presentadas. El propósito inicial es no llegar a juicio público. Hay que decir que, incluso se atienden de oficio requerimientos de cualquier vecino o vecina que observe alguna irregularidad, pero que, en puridad, no tienen valor de denuncia (suele tramitarse mediante el atandador o el acequero, que la trasladan al tribunal).

En los juicios, el presidente ordinario y dos vocales son asesorados por los respectivos suplentes (actualmente tres miembros de la junta son mujeres y pertenecen en calidad de componentes natas o asesoras del tribunal). Asimismo, el síndico del Rollet, el presidente de la Junta de Gobierno y el secretario de la Comunidad de Regantes efectúan tareas de asesoramiento, tanto en las vistas previas como en los juicios que se producen.

Las denuncias más habituales suelen ser robos de agua, desviaciones del sentido del riego, obras en el interior del cajero, mal estado de las infraestructuras, inexistencia de boqueras en alguna parcela, puentes derrumbados, acequias atascadas, sorregados, existencia de obstáculos al paso del agua, intimidación a regantes, desobediencia al regador o al atandador, entre otras. Ante una denuncia, de manera escrita o verbal, el tribunal se reúne de manera inmediata, en un plazo máximo de tres días, para comprobar la veracidad de los hechos denunciados –con veedores, componentes de la Junta–, si es preciso comprobar sobre el terreno la naturaleza de la infracción, su alcance, cualquier dato que aporte luz y, en su caso, los daños ocasionados. Entonces, una vez tomada la filiación del denunciante y del denunciado, los dos son citados, a través del acequero o del atandador, para que comparezcan en el local del Consejo Agrario, normalmente, o bien en la sala de plenos del Ayuntamiento de Aldaia, con el fin de llevar a cabo el juicio público (cuando se prevé la asistencia de mucho público o cuando conviene que haya presencia policial).

Las sesiones previas suelen ser el miércoles por la tarde (la Junta se reúne cada último miércoles del mes) y los juicios, en función de la naturaleza de la denuncia, se ajustan a la necesidad de resolución inmediata. Las sesiones se hacen en la sede de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia, es decir, en el local del Consejo Agrario ubicado en la calle Pablo Iglesias. Se trata de un local histórico pagado por los labradores de Aldaia y cedido, por ley, al Ayuntamiento de Aldaia, en la década de los noventa del siglo pasado. Las sesiones se simplifican al máximo para ser operativas. Pero la indumentaria y el protocolo siempre es el mismo. De esta clase suele haber algún caso mensual y, en período primaveral o estival, suelen ser bastante frecuentes. Estamos hablando de alrededor de una veintena de casos de los que llegan a juicio entre 3 y 5, porque no se han resuelto antes. El Tribunal, por su parte y en la medida de sus posibilidades, comprobará la veracidad de los hechos referidos y, con carácter disuasivo, intentará pactar acuerdos entre los comuneros implicados o imponer sanciones en firme delante de acciones, comportamientos o actitudes que lo exijan con el fin de asegurar el reparto equitativo y pacífico de los recursos hídricos que gestiona el Rollet. Si la infracción es menor o el infractor es inéxito –normalmente nuevos regantes–, se trata de amonestar verbalmente con carácter pedagógico y, si conviene, llegar a actos de conciliación entre denunciados y denunciadores, o bien, directamente, sancionar aquellos actos o actitudes contrarias a las normas que rigen el riego en el ámbito del Rollet de Gràcia de la huerta de Aldaia. Normalmente, como se trata de buscar la armonía entre los comuneros, se trabaja para llegar a acuerdos con los regantes –verbales o escritos, en función de la gravedad– y disuadirlos de efectuar infracciones que, en caso de reiteración, irán acompañadas de sanciones de acuerdo con la gravedad de los hechos, tal como recogen las ordenanzas de riego.

Cuando se produce un juicio oral, el atandador introduce la denuncia, presenta al tribunal los actores implicados –persona denunciada y denunciador/s– y se retira. En primer lugar, el presidente cede la palabra al denunciador por sí quiere aclarar los hechos relatados y, a continuación, al denunciado para que se defienda. Además, si hay algún testigo de los hechos, se le invita a comparecer para dar su versión. El informe verbal de los veedores lo tiene el tribunal con carácter previo a la sesión. De manera que el veedor, una clase de perito, que en tiempos antiguos solían ser síndicos, componentes de juntas anteriores o algún comunero conoecedor del funcionamiento del sistema de riego. En conclusión, normalmente, como ocurre con el resto de tribunales consuetudinarios, el

i mirar que l'infractor reconega o done explicacions sobre la presumpta falta.

e) Desenvolupament i seqüència temporal

– Últim dimecres del mes. Reunions ordinàries del Tribunal del Comuner a la seu social de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia, al carrer Pablo Iglesias, 10. Els judicis de les sessions ordinàries se celebren en aquesta seu o bé a la sala de plens de l'Ajuntament.

– Dia 4 d'agost. Processó cívica del Tribunal del Comuner. Prèvia a la sessió institucional amb un recorregut entre el carrer Pablo Iglesias i la plaça de la Constitució.

– Dia 4 d'agost. Sessió institucional del Tribunal del Comuner. S'efectua als peus del campanar de l'església de l'Anunciació, a la plaça de la Constitució.

f) Organització / dedicació / finançament

L'organització del Tribunal del Comuner està regulada en les ordenances del 27 de juliol de 2017, seguint el costum ancestral tradicional i consuetudinari de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia.

Pel que fa al finançament de la comunitat, les despeses se sufraguen pels mateixos regants comuners a través de les quotes aprovades per la Junta General o bé per indemnitzacions imposades pel Tribunal del Comuner. Aquestes tasques les porta el tesorero de la comunitat, les obligacions del qual estan regulades en els articles 49 al 51.

g) Llista dels béns mobles i immobles o entorns d'interés vinculats

– Elements del patrimoni hidràulic del Rollet de Gràcia de l'horta d'Aldaia. Són la séquia mare, els partidors, els braços secundaris i la xarxa de séquies que duen l'aigua als camps. Actualment perviuen els següents:

Llengua del Rollet d'Aldaia o partidor del Comuner.

Séquia mare del Rollet de Gràcia.

Braços secundaris o rollets anomenats d'Escorriola esquerra, Escorriola dreta, Trullets, Dilluns, Dimecres, Divendres, Vila, Dissabte i Diumenge. A més, cal afegir les basses, canonades i hidrants que formen part de la xarxa de reg de la comunitat.

– Parcel·lari de l'horta històrica tradicional d'Aldaia regada pel Rollet de Gràcia o séquia del Comuner. Aproximadament 1.100 fanegades.

– Cisterna d'aigua del segle XVII. Antigament, l'anomenat braç de la cisterna del Rollet de Gràcia abastia d'aigua l'aljub municipal, hui en desús. No obstant això, la cisterna es conserva hui en els baixos de l'Ajuntament d'Aldaia i té la declaració de monument local en el PGOU de 1990.

– Església parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació. En els peus del campanar d'aquest temple se celebren –com s'ha dit– les sessions institucionals del Tribunal del Comuner. L'església té declaració de monument local en el PGOU de 1990. Té un valor simbòlic molt especial per a la població.

5. Percepció i implicació de la població i grau d'obertura als públics

El Tribunal del Comuner forma part del patrimoni cultural immaterial intangible d'Aldaia. És, per tant, un objectiu de l'Ajuntament donar a conèixer i difondre el nostre patrimoni. Les sessions del Tribunal del Comuner, tant les ordinàries com l'extraordinària del dia 4 d'agost a la plaça de la Constitució, són l'expressió visible de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia, la qual es constitueix com a garant d'una part de la memòria col·lectiva del poble i com a salvaguarda per a la preservació d'aquest patrimoni. La percepció i implicació de la població al voltant del Tribunal del Comuner, així com el grau d'obertura als públics, han anat creixent progressivament des de la seua recuperació l'any 2014. La realització d'una sessió institucional a la plaça de la Constitució durant les festes patronals ha contribuït en gran manera a donar a conèixer aquest tribunal entre el veïnat d'Aldaia i visitants d'altres poblacions. Cada any és més nombrós el públic que assisteix a la plaça a presenciar la processó cívica i la posterior sessió del Tribunal del Comuner, on el públic disposa de cadires per a contemplar l'acte còmodament.

Pel que fa a la difusió, cal destacar que en la sessió de 2018 l'Ajuntament d'Aldaia va editar l'opuscle *Tribunal del Comuner: Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia*, que va distribuir entre les persones assis-

objetivo es comprobar la veracidad de los hechos y mirar que el infractor reconozca o dé explicaciones sobre la presunta falta.

e) Desarrollo y secuencia temporal

– Último miércoles del mes. Reuniones ordinarias del Tribunal del Comuner en la sede social de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia, en la calle Pablo Iglesias, 10. Los juicios de las sesiones ordinarias se celebran en esta sede o bien en la sala de plenos del Ayuntamiento.

– Día 4 de agosto. Procesión cívica del Tribunal del Comuner. Previa a la sesión institucional con un recorrido entre la calle Pablo Iglesias y la plaza de la Constitució.

– Día 4 de agosto. Sesión institucional del Tribunal del Comuner. Se efectúa en los pies del campanario de la iglesia de la Anunciación, en la plaza de la Constitució.

f) Organización / dedicación / financiación

La organización del Tribunal del Comuner está regulada en las ordenanzas del 27 de julio de 2017, siguiendo la costumbre ancestral tradicional y consuetudinaria de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia.

Por lo que respecta a la financiación de la comunidad, los gastos se sufragan por los mismos regantes comuneros a través de las cuotas aprobadas por la Junta General o bien por indemnizaciones impuestas por el Tribunal del Comuner. Estas tareas las hace el tesorero de la comunidad, cuyas obligaciones están reguladas en los artículos 49 al 51.

g) Lista de los bienes muebles e inmuebles o entornos de interés vinculados

– Elementos del patrimonio hidràulico del Rollet de Gràcia de la huerta de Aldaia. Son la acequia madre, los partidores, los brazos secundarios y la red de acequias que llevan el agua a los campos. Actualmente perviven los siguientes:

Lengua del Rollet de Aldaia o partidor del Comuner.

Acequia madre del Rollet de Gràcia.

Brazos secundarios o *rollets* llamados de Escorriola (de la izquierda y de la derecha), Trullets, Dilluns, Dimecres, Divendres, Vila, Dissabte y Diumenge. Además, hay que añadir las balsas, tuberías y hidrantes que forman parte de la red de riego de la comunidad.

– Parcelario de la huerta històrica tradicional de Aldaia regada por el Rollet de Gràcia o acequia del Comuner. Aproximadamente 1.100 hanegadas.

– Cisterna de agua del siglo XVII. Antigamente, el llamado brazo de la cisterna del Rollet de Gràcia abastecía de agua el aljibe municipal, hoy en desuso. No obstante, la cisterna se conserva hoy en los bajos del Ayuntamiento de Aldaia y tiene la declaració de monumento local en el PGOU de 1990.

– Iglesia parroquial de Nuestra Señora de la Anunciación. A los pies del campanario de este templo se celebran –como se ha dicho– las sesiones institucionales del Tribunal del Comuner. La iglesia tiene declaració de monumento local en el PGOU de 1990. Tiene un valor simbòlico muy especial para la población.

5. Percepción e implicación de la población y grado de apertura a los públicos

El Tribunal del Comuner forma parte del patrimonio cultural inmaterial intangible de Aldaia. Es, por tanto, un objetivo del Ayuntamiento dar a conocer y difundir nuestro patrimonio. Las sesiones del Tribunal del Comuner, tanto las ordinarias como la extraordinaria del día 4 de agosto en la plaza de la Constitució, son la expresión visible de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia, la cual se constituye como garante de una parte de la memoria colectiva del pueblo y como salvaguarda para la preservación de este patrimonio. La percepción e implicación de la población alrededor del Tribunal del Comuner, así como el grado de apertura a los públicos, han ido creciendo progresivamente desde su recuperación el año 2014. La realización de una sesión institucional en la plaza de la Constitució durante las fiestas patronales ha contribuido en gran medida a dar a conocer este tribunal entre el vecindario de Aldaia y los visitantes de otras poblaciones. Cada año es más numeroso el público que asiste a la plaza a presenciar la procesión cívica y la posterior sesión del Tribunal del Comuner, donde el público dispone de sillas para contemplar el acto còmodamente.

Por lo que respecta a la difusión, hay que destacar que en la sesión de 2018 el Ayuntamiento de Aldaia editó el opúsculo *Tribunal del Comuner: Rollet de Gràcia de l'Horta d'Aldaia*, que distribuyó entre

tents, amb la finalitat de fomentar el coneixement d'aquest bé patrimonial entre en la població. Es tracta d'un xicotet llibret en el qual es reproduïxen les normes del Rollet de Gràcia i el Reglament del Tribunal del Comuner.

Igualment, és important assenyalar l'interés mostrat per la comunitat universitària cap al Tribunal del Comuner com a element d'estudi. La figura del catedràtic de dret processal de la Universitat de València José Bonet Navarro ha sigut determinant per a recuperar històricament aquest tribunal. Al llarg dels anys 2018 i 2019 José Bonet ha publicat i coordinat diversos estudis sobre el Tribunal del Comuner, els quals han contribuït a donar a conèixer i revalorar aquest òrgan com un tribunal consuetudinari i tradicional en la mateixa línia que el Tribunal de les Aigües de València o el Consell dels Homes Bons de Múrcia. Dels treballs de José Bonet, cal destacar-ne dos publicats el 2019: *El Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia* (Navarra: Editorial Aranzadi) i *Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia. Tradición y costumbre en la resolución de conflictos* (València: Tirant lo Blanch). Aquests estudis han contribuït, a més, al fet que siga conegut el tribunal aldaier per l'Associació de Juristes Valencians, una entitat que defén que la Comunitat Valenciana recupere la seua capacitat legislativa en matèria de dret civil.

6. Salvaguarda

a) Protecció administrativa

El Tribunal del Comuner aspira ara a ser reconegut per la Generalitat Valenciana com a bé de rellevància local de caràcter immaterial. A hores d'ara, aquest tribunal, si bé no disposa de cap figura de protecció administrativa municipal, com sí que la tenen alguns béns i entorns vinculats a ell (l'horta d'Aldaia, la cisterna d'aigua i l'església de l'Anunciació), sí que té ple reconeixement institucional per part de l'Ajuntament d'Aldaia. Reconeixement que s'ha vist reflectit tant en el suport que ha donat a la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia per a la recuperació de les sessions del Tribunal del Comuner, com pels acords de la corporació municipal perquè el tribunal aldaier siga reconegut tribunal tradicional i consuetudinari i patrimoni cultural immaterial.

b) Agents i metodologia de transmissió

Els agents de transmissió han sigut i són encara els llauradors propietaris de parcel·les de l'horta del Rollet de Gràcia que des de temps immemorials, generació darrere de generació, han transmés de manera oral una cultura de l'aigua i d'arbitratge de les qüestions del reg a través del Tribunal del Comuner. Cultura que s'ha materialitzat en un ric vocabulari valencià que roman viu gràcies a aquesta transmissió oral. Paraules com ara sequier, braç de reg, boquera, llengua o llengües, partidor, cadira o cadireta, reg a manta, fila, elet, atandador, comuner, séquia, séquia mare, roll, torn, marge, solcar, cavalló, obrir o tancar boquera, sequiatge, mitger, sorregar, tanda grossa, tanda prima..., i tantes altres més, configuren un ric lèxic agrícola que cal conservar. Lèxic que configura un conjunt de coneixements, pràctiques, tècniques i usos de la cultura del regadiu valencià, fruit de segles de racionalització de l'ús de l'aigua.

c) Altres accions de salvaguarda

Les ordenances del Rollet de Gràcia de l'horta d'Aldaia de 27 de juliol de 2017, aprovades per la mateixa Comunitat de Regants, constitueixen un corpus normatiu de salvaguarda d'aquest ric patrimoni configurat tant pel Tribunal del Comuner com per l'horta i els elements del patrimoni hidràulic d'aquest sistema de regadiu. Ordenances que recullen la tradició històrica d'altres ordenances del passat de les quals tenim constància escrita (1747, 1589, 1845 i 1960).

d) Identificació de riscos i diagnòstic

El risc principal que corre el Tribunal del Comuner és la degradació de l'horta a causa de la crisi de l'agricultura que ha provocat l'abandó dels camps. Hem assenyalat abans que l'horta d'Aldaia està protegida en el PGOU d'Aldaia i en el Pla d'acció territorial de l'horta i, a més, que està el cinturó verd (albereda de 2 km) que actua com a barrera de protecció entre el nucli urbà i l'horta. No obstant això, perviuen els riscos, com ara la pressió de les infraestructures de mobilitat i sobretot la crisi de preus de la producció agrària amb el consegüent abandó dels camps, que deixen de cultivar-se. Factors als quals cal afegir el progressiu envelliment de la població activa agrària. Tot això ha provocat que en els últims anys la superfície de l'horta aldaiera realment cultivada s'haja vist reduïda sensiblement. Un estudi-diagnòstic de l'horta d'Al-

las personas asistentes, con el fin de fomentar el conocimiento de este bien patrimonial entre la población. Se trata de un pequeño librito en el que se reproducen las normas del Rollet de Gràcia y el Reglamento del Tribunal del Comuner.

Igualmente, es importante señalar el interés mostrado por la comunidad universitaria hacia el Tribunal del Comuner como elemento de estudio. La figura del catedrático de derecho procesal de la Universidad de València José Bonet Navarro ha sido determinante para recuperar históricamente este tribunal. A lo largo de los años 2018 y 2019 José Bonet ha publicado y coordinado varios estudios sobre el Tribunal del Comuner, estudios que han contribuido a dar a conocer y revalorar este órgano como un tribunal consuetudinario y tradicional en la misma línea que el Tribunal de las Aguas de València o el Consejo de los Hombres Buenos de Murcia. De los trabajos de José Bonet, hay que destacar dos publicados el 2019: *El Tribunal del Comuner del Rollet de Gràcia* (Navarra: Editorial Aranzadi) y *Rollet de Gràcia de la Huerta de Aldaia. Tradición y costumbre en la resolución de conflictos* (València: Tirant lo Blanch). Estos estudios han contribuido, además, a que sea conocido el tribunal de Aldaia por la Asociación de Juristas Valencianos, una entidad que defiende que la Comunidad Valenciana recupere su capacidad legislativa en materia de derecho civil.

6. Salvaguardia

a) Protección administrativa

El Tribunal del Comuner aspira ahora a ser reconocido por la Generalitat Valenciana como bien de relevancia local de carácter inmaterial. En estos momentos, este tribunal, si bien no dispone de ninguna figura de protección administrativa municipal, como sí que la tienen algunos bienes y entornos vinculados a él (la huerta de Aldaia, la cisterna de agua y la iglesia de la Anunciación), sí que tiene pleno reconocimiento institucional por parte del Ayuntamiento de Aldaia. Reconocimiento que se ha visto reflejado tanto en el apoyo que ha dado a la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia para la recuperación de las sesiones del Tribunal del Comuner, como por los acuerdos de la corporación municipal para que el tribunal aldaiese sea reconocido tribunal tradicional y consuetudinario y patrimonio cultural inmaterial.

b) Agentes y metodología de transmisión

Los agentes de transmisión han sido y son aún los labradores propietarios de parcelas de la huerta del Rollet de Gràcia que desde tiempos inmemoriales, generación tras de generación, han transmitido de manera oral una cultura del agua y de arbitraje de las cuestiones del riego a través del Tribunal del Comuner. Cultura que se ha materializado en un rico vocabulario valenciano que permanece vivo gracias a esta transmisión oral. Palabras como por ejemplo *sequier, braç de reg, boquera, llengua o llengües, partidor, cadira o cadireta, reg a manta, fila, elet, atandador, comuner, séquia, séquia mare, roll, torn, marge, solcar, cavalló, obrir o tancar boquera, sequiatge, mitger, sorregar, tanda grossa, tanda prima...*, y muchas más, configuran un rico léxico agrícola que hay que conservar. Léxico que configura un conjunto de conocimientos, prácticas, técnicas y usos de la cultura del regadío valenciano, fruto de siglos de racionalización del uso del agua.

c) Otras acciones de salvaguarda

Las ordenanzas del Rollet de Gràcia de la huerta de Aldaia de 27 de julio de 2017, aprobadas por la misma Comunidad de Regantes, constituyen un corpus normativo de salvaguardia de este rico patrimonio configurado tanto por el Tribunal del Comuner como por la huerta y los elementos del patrimonio hidràulico de este sistema de regadío. Ordenanzas que recogen la tradición histórica de otras ordenanzas del pasado de las que tenemos constancia escrita (1747, 1589, 1845 y 1960).

d) Identificación de riesgos y diagnòstico

El riesgo principal que corre el Tribunal del Comuner es la degradación de la huerta a causa de la crisis de la agricultura que ha provocado el abandono de los campos. Hemos indicado antes que la huerta de Aldaia está protegida en el PGOU de Aldaia y en el Plan de acción territorial de la huerta y, además, que está el cinturón verde (alameda de 2 km) que actúa como barrera de protección entre el casco urbano y la huerta. No obstante, perviven los riesgos, como la presión de las infraestructuras de movilidad y sobre todo la crisis de precios de la producción agraria con el consiguiente abandono de los campos, que dejan de cultivarse. Factores a los que hay que añadir el progresivo envejecimiento de la población activa agraria. Todo eso ha provocado que en los últimos años la superficie de la huerta aldaiese realmente cultivada se

daia, dut a terme pel Servei d'Urbanisme de l'Ajuntament, assenyalava la situació i la problemàtica actual d'aquest regadiu. El diagnòstic se centra en tres parts principals: l'estat de les parcel·les, la tipologia de cultius i l'estat de les séquies, camins i tanques.

– Estat de les parcel·les de l'horta. Només el 50,13 % es cultiven regularment, el 49,10 % estan abandonades i el 0,77 % estan urbanitzades perquè pertanyen a antigues fàbriques o magatzems de tipologia industrial. Per tant, s'observa un elevat estat d'abandó. A més, hi ha construccions precàries (casetes de fusta o obra) en 91 parcel·les. Per una altra part, com ja hem indicat en els apartats històrics, predomina el minifundisme. El 37,63 % són parcel·les que oscil·len entre 1 i 2 fanecades. El rang de grandària de les quals varia des dels 45 m² (0,5 fanecades) fins als 24.932 m² (30 fanecades), i les parcel·les predominants són les que tenen entre 1 i 3 fanecades, que constitueixen més de la meitat del total del parcel·lari.

– Tipologia de cultius. El 44,12 % de les parcel·les estan dedicades al cultiu d'arbres fruiters, principalment cítrics, mentre que el 36,60 % són cultius d'hortalisses, el 8,17 % de plantes ornamentals i el 0,33 % són hivernacles. Cal destacar que, a pesar de l'expansió que experimentaren els cítrics durant la primera meitat del segle XX, encara perviuen els cultius típics de l'horta valenciana tradicional i no han desaparegut com ha passat en altres espais agraris valencians.

– Estat de les séquies, camins i tanques. El 25 % de les séquies secundàries es troben en un estat regular-roïn, i això afecta 1914 parcel·les. Són tres els camins que vertebraven l'horta d'Aldaia: camí Fondo, camí del Pont Nou i camí de Silla. El 30 % del seu recorregut està en un estat regular. Hi ha també un tancat de 7 km que envolta tota l'horta d'Aldaia, que va construir l'Ajuntament, amb 125 portes d'accés a les parcel·les; uns 1.400 metres d'aquest tancat presenten desperfectes. Malgrat això, el Tribunal del Comuner perviu i es manté en actiu.

e) Objectius, estratègies, accions i propostes per a la salvaguarda

La salvaguarda del Tribunal del Comuner està garantida tant per la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia com per l'Ajuntament d'Aldaia, els quals han pres la ferma determinació de mantindre i preservar aquest patrimoni immaterial lligat a l'horta d'Aldaia. Però sense horta no hi ha llauradors ni reg, i sense llauradors no pot haver-hi tribunal. Per tant, les estratègies i accions de salvaguarda han d'anar encaminades prioritàriament a la preservació i explotació agrícola de l'horta. L'Ajuntament ja està treballant en aquesta línia. Fa uns anys va crear un conjunt de parcel·les de l'horta comunitària, anomenat Horts d'Oci. Es tracta de 16 parcel·les municipals, arrendades a persones majors jubilades amb l'objectiu de conservar l'horta i evitar la degradació dels camps de la perifèria urbana. Aquesta iniciativa, pionera a la Comunitat Valenciana, va començar a funcionar l'abril de 2003 i va rebre el Premi d'Acció Social 2004 de la Diputació de València.

Més endavant, concretament l'any 2011, l'Ajuntament va desenvolupar el Projecte integral de rehabilitació de l'horta d'Aldaia. Un projecte que va rebre una inversió del Pla de suport a la inversió productiva de la Generalitat. Es va construir una tanca perimetral de l'horta de 7.000 metres (amb 125 portes d'accés a les parcel·les) per a evitar robatoris de productes agrícoles i d'abocaments incontrolats, cosa que ha donat més seguretat al llaurador i ha afavorit el manteniment de la terra cultivada. També s'ha fet, com s'ha dit, un estudi-diagnòstic de l'horta d'Aldaia per a veure els punts febles i com poder actuar. Ara s'estan estudiant diverses estratègies per a evitar l'abandó dels camps, com per exemple la possible creació d'un banc de terra o fomentar i incentivar els cultius tradicionals d'hortalisses amb vista al mercat local. Totes les accions que es puguen plantejar en el futur hauran de fer-se consensuades amb el Consell Agrari Local i la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia, i hauran de ser també coherents amb els objectius i directius del Pla d'acció territorial de l'horta.

7. Valoració i justificació de la declaració

El Tribunal del Comuner reuneix uns valors d'un patrimoni cultural immaterial singular lligat a altres elements significatius del patrimoni local (de caràcter territorial, hidràulic, etnològic) que estan íntimament

haya visto reducida sensiblemente. Un estudio-diagnóstico de la huerta de Aldaia, llevado a cabo por el Servicio de Urbanismo del Ayuntamiento, señala la situación y la problemática actual de este regadío. El diagnóstico se centra en tres partes principales: el estado de las parcelas, la tipología de cultivos y el estado de las acequias, caminos y vallas.

– Estado de las parcelas de la huerta. Solo el 50,13 % se cultivan regularmente, el 49,10 % están abandonadas y el 0,77 % están urbanizadas porque pertenecen a antiguas fábricas o almacenes de tipología industrial. Por tanto, se observa un elevado estado de abandono. Además, hay construcciones precarias (casitas de madera u obra) en 91 parcelas. Por otra parte, como ya hemos indicado en los apartados históricos, predomina el minifundismo. El 37,63 % son parcelas que oscilan entre 1 y 2 hanegadas. Cuyo rango de tamaño varía desde los 45 m² (0,5 hanegadas) hasta los 24.932 m² (30 hanegadas), y las parcelas predominantes son las que tienen entre 1 y 3 hanegadas, que constituyen más de la mitad del total del parcelario.

– Tipología de cultivos. El 44,12 % de las parcelas están dedicadas al cultivo de árboles frutales, principalmente cítricos, mientras que el 36,60 % son cultivos de hortalizas, el 8,17 % de plantas ornamentales y el 0,33 % son invernaderos. Hay que destacar que, a pesar de la expansión que experimentaran los cítricos durante la primera mitad del siglo XX, aún perviven los cultivos típicos de la huerta valenciana tradicional y no han desaparecido como ha pasado en otros espacios agrarios valencianos.

– Estado de las acequias, caminos y vallas. El 25 % de las acequias secundarias se encuentran en un estado regular-malo, y eso afecta a 1914 parcelas. Son tres los caminos que vertebran la huerta de Aldaia: camino Fondo, camino del Pont Nou y camino de Silla. El 30 % de su recorrido está en un estado regular. Hay también una valla de 7 km que rodea toda la huerta de Aldaia, que construyó el Ayuntamiento, con 125 puertas de acceso a las parcelas; unos 1.400 metros de esta valla presentan desperfectos. A pesar de eso, el Tribunal del Comuner pervive y se mantiene en activo.

e) Objetivos, estrategias, acciones y propuestas para la salvaguarda

La salvaguarda del Tribunal del Comuner está garantizada tanto por la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia como por el Ayuntamiento de Aldaia, los cuales han tomado la firme determinación de mantener y preservar este patrimonio inmaterial ligado a la huerta de Aldaia. Pero sin huerta no hay labradores ni riego, y sin labradores no puede haber tribunal. Por lo tanto, las estrategias y acciones de salvaguarda tienen que ir encaminadas prioritariamente a la preservación y explotación agrícola de la huerta. El Ayuntamiento ya está trabajando en esta línea. Hace unos años creó un conjunto de parcelas de la huerta comunitaria, llamado Huertos de Ocio. Se trata de 16 parcelas municipales, arrendadas a personas mayores jubiladas con el objetivo de conservar la huerta y evitar la degradación de los campos de la periferia urbana. Esta iniciativa, pionera en la Comunidad Valenciana, empezó a funcionar en abril de 2003 y recibió el Premio de Acción Social 2004 de la Diputación de València.

Más adelante, concretamente el año 2011, el Ayuntamiento desarrolló el Proyecto integral de rehabilitación de la huerta de Aldaia. Un proyecto que recibió una inversión del Plan de apoyo a la inversión productiva de la Generalitat. Se construyó una valla perimetral de la huerta de 7.000 metros (con 125 puertas de acceso a las parcelas) para evitar robos de productos agrícolas y de vertidos incontrolados, esto ha dado más seguridad al labrador y ha favorecido el mantenimiento de la tierra cultivada. También se ha hecho, como se ha dicho, un estudio-diagnóstico de la huerta de Aldaia para ver los puntos débiles y cómo poder actuar. Ahora se están estudiando varias estrategias para evitar el abandono de los campos, como por ejemplo la posible creación de un banco del suelo o fomentar e incentivar los cultivos tradicionales de hortalizas de cara al mercado local. Todas las acciones que se puedan plantear en el futuro deberán hacerse consensuadas con el Consejo Agrario Local y la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia, y deberán ser también coherentes con los objetivos y directivas del Plan de acción territorial de la huerta.

7. Valoración y justificación de la declaración

El Tribunal del Comuner tiene unos valores de un patrimonio cultural inmaterial singular ligado a otros elementos significativos del patrimonio local (de carácter territorial, hidràulic, etnològic) que están

associats a aquest. A manera de resum, els valors patrimonials del Tribunal del Comuner són els següents:

– Patrimoni territorial o paisatge patrimonial. El Tribunal del Comuner és l'òrgan que arbitra els conflictes de reg del Rollet de Gràcia de l'horta d'Aldaia, està exempt d'anar en cas de conflicte al Tribunal de les Aigües de València, València, ja que pot dirimir ell mateix els assumptes d'usos i aprofitament de les aigües, així com els conflictes i infraccions que es puguin donar. És considerat com un tribunal tradicional, tal com els admet l'article 19 de la Llei orgànica del poder judicial en els seus apartats 2, 3 i 4. És un tribunal consuetudinari que s'estructura sobre la base de l'horta medieval d'Aldaia. La séquia del Comuner i el seu parcel·lari es van construir a partir de la concessió de la carta de poblament de Quart de Poblet – Aldaia de 1334 i es consolidarà com a espai hidràulic al llarg de la Baixa Edat Mitjana i l'Edat Moderna. Un espai de regadiu que des de l'Edat Mitjana fins a l'actualitat ha conformat un paisatge patrimonial (unes 1.100 fanecades) configurat per una xarxa de séquies i un parcel·lari agrícola típic de l'horta tradicional valenciana.

– Patrimoni jurídic i documental. El Rollet d'Aldaia és considerat un exemple de municipalització del sistema de reg. Això ja està documentat en el privilegi del rei Jaume I, de 10 d'abril de 1268, que concedeix als regants els drets d'usos de l'aigua. Amb posterioritat, el Tribunal del Comuner (hereu d'aquests vells usos de reg) ha anat creant al llarg de la seua història un conjunt d'ordenances que regulen els usos de l'aigua i les pràctiques de reg de la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia. Tenim constància escrita històrica de les ordenances de 1589, 1747 (reafirmades el 1845) i 1960. Les actuals ordenances de 27 de juliol de 2017 –adaptades a la legislació vigent– recullen tota la tradició consuetudinària de les tradicionals pràctiques de reg de l'horta d'Aldaia. El dret consuetudinari se sustenta en les tradicions, costums i valors morals de la societat que la va crear.

– Patrimoni hidràulic material i arquitectònic. L'àmbit de jurisdicció del Tribunal del Comuner s'alça sobre una horta travessada per un sistema hidràulic. La séquia del Comuner pren les aigües de la séquia Quart-Benàger del Túria en l'anomenat Pont Nou. El funcionament del Comuner és independent al sistema de Quart-Benàger-Faitanar. Els principals elements hidràulics arquitectònics de la séquia del Comuner són la llengua del Rollet d'Aldaia o el partidori del Comuner, la séquia mare i els braços principals anomenats Forà, Rollet de Vila, Escorriola, Trullets, Dilluns, Dimecres, Divendres Dissabte i Diumenge. Fins a la dècada de 1960 existia també el braç de la cisterna d'aigua del segle XVII que abastia el poble.

– Patrimoni etnològic i lingüístic. El Tribunal del Comuner és garant conservador d'un ric patrimoni etnològic i lingüístic associat a la cultura del conreu de la terra i dels usos de l'aigua (formes de reg), que ha donat lloc a un vocabulari valencià de tipus agrari que s'ha perpetuat a través de la cultura oral generació darrere de generació. Aquest patrimoni etnològic i lingüístic oral es fa visible en el ritual dels judicis del tribunal i en les ordenances de la comunitat, especialment en l'articulat sobre normes de reg i infraccions.

– Patrimoni cultural immaterial. El Tribunal del Comuner està vinculat a una sèrie de pràctiques, representacions, coneixements, simbolismes i indumentària tradicionals adquirits des de temps immemorials. Aquestes pràctiques es manifesten en els processos orals ordinaris i institucionals que fa el tribunal. En les sessions ordinàries (l'últim dimecres de cada mes) es jutgen infraccions de reg seguint uns rituals de judici específics propis dels tribunals de reg consuetudinaris de la zona mediterrània. Els procediments són públics i verbals, i les seues sentències són executives. Predomina l'ús de la paraula sobre l'escriptura, tot i que les seues decisions queden escrites. Els actes en els quals es visualitza tota aquesta simbologia i representació viva són la processó cívica i la sessió institucional del Tribunal del Comuner que se celebra cada 4 d'agost als peus del campanar de l'església de l'Anunciació, a la plaça de la Constitució, antiga plaça Major, on s'ha estat reunint històricament aquest tribunal. És precisament en aquesta sessió on el Tribunal del Comuner es manifesta per a existir i salvaguardar la seua continuïtat. Aquesta recreació és part integrant de la identitat del grup –la Comunitat de Regants del Rollet de Gràcia– transmesa per tradició oral generació darrere de generació, la qual té interioritzada i crea un sentiment d'identitat i de continuïtat, ja que forma part de la memòria

íntimamente asociados a este. A modo de resumen, los valores patrimoniales del Tribunal del Comuner son los siguientes:

– Patrimonio territorial o paisaje patrimonial. El Tribunal del Comuner es el órgano que arbitra los conflictos de riego del Rollet de Gràcia de la huerta de Aldaia, está exento de ir en caso de conflicto al Tribunal de las Aguas de València, València, puesto que puede dirimir él mismo los asuntos de usos y aprovechamiento de las aguas, así como los conflictos e infracciones que se puedan dar. Es considerado como un tribunal tradicional, tal como lo admite el artículo 19 de la Ley orgánica del poder judicial en sus apartados 2, 3 y 4. Es un tribunal consuetudinario que se estructura basándose en la huerta medieval de Aldaia. La acequia del Comuner y su parcelario se construyeron a partir de la concesión de la carta de poblamiento de Quart de Poblet – Aldaia de 1334 y se consolidará como espacio hidràulico a lo largo de la Baja Edad Media y la Edad Moderna. Un espacio de regadío que desde la Edad Media hasta la actualidad ha conformado un paisaje patrimonial (unas 1.100 hanegadas) configurado por una red de acequias y un parcelario agrícola típico de la huerta tradicional valenciana.

– Patrimonio jurídic y documental. El Rollet de Aldaia es considerado un ejemplo de municipalización del sistema de riego. Eso ya está documentado en el privilegio del rey Jaime I, de 10 de abril de 1268, que concede a los regantes los derechos de usos del agua. Con posterioridad, el Tribunal del Comuner (heredero de estos viejos usos de riego) ha ido creando a lo largo de su historia un conjunto de ordenanzas que regulan los usos del agua y las prácticas de riego de la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia. Tenemos constancia escrita histórica de las ordenanzas de 1589, 1747 (reafirmadas el 1845) y 1960. Las actuales ordenanzas de 27 de julio de 2017 –adaptadas a la legislación vigente– recogen toda la tradición consuetudinaria de las tradicionales prácticas de riego de la huerta de Aldaia. El derecho consuetudinario se sustenta en las tradiciones, costumbres y valores morales de la sociedad que la creó.

– Patrimonio hidràulico material y arquitectónico. El ámbito de jurisdicción del Tribunal del Comuner se estructura sobre una huerta atravesada por un sistema hidràulico. La acequia del Comuner toma las aguas de la acequia Quart-Benàger del Turia en el llamado Pont Nou. El funcionamiento del Comuner es independiente del sistema de Quart-Benàger-Faitanar. Los principales elementos hidràulicos arquitectónicos de la acequia del Comuner son la lengua del Rollet de Aldaia o el partidori del Comuner, la acequia madre y los brazos principales denominados Forà, Rollet de Vila, Escorriola, Trullets, Dilluns, Dimecres, Divendres Dissabte y Diumenge. Hasta la dècada de 1960 existía también el brazo de la cisterna de agua del siglo XVII que abastecía al pueblo.

– Patrimonio etnològic y lingüístico. El Tribunal del Comuner es garante conservador de un rico patrimonio etnològic y lingüístico asociado a la cultura del cultivo de la tierra y de los usos del agua (formas de riego), que ha dado lugar a un vocabulario valenciano de tipo agrario que se ha perpetuado a través de la cultura oral generación tras generación. Este patrimonio etnològic y lingüístico oral se hace visible en el ritual de los juicios del tribunal y en las ordenanzas de la comunidad, especialmente en el articulado sobre normas de riego e infracciones.

– Patrimonio cultural inmaterial. El Tribunal del Comuner está vinculado a una serie de prácticas, representaciones, conocimientos, simbolismos e indumentaria tradicionales adquiridos desde tiempos inmemoriales. Estas prácticas se manifiestan en los procesos orales ordinaris e institucionales que hace el tribunal. En las sesiones ordinarias (el último miércoles de cada mes) se juzgan infracciones de riego siguiendo unos rituales de juicio específicos propios de los tribunales de riego consuetudinarios de la zona mediterránea. Los procedimientos son públicos y verbales, y sus sentencias son ejecutivas. Predomina el uso de la palabra sobre la escritura, aunque sus decisiones quedan escritas. Los actos en los que se visualiza toda esta simbología y representación viva son la procesión cívica y la sesión institucional del Tribunal del Comuner que se celebra cada 4 de agosto en los pies del campanario de la iglesia de la Anunciación, en la plaza de la Constitució, antigua plaza Mayor, donde se ha reunido històricamente este tribunal. Es precisament en esta sesión en la que el Tribunal del Comuner se manifiesta para existir y salvaguardar su continuidad. Esta recreación es parte integrante de la identidad del grupo –la Comunidad de Regantes del Rollet de Gràcia– transmitida por tradición oral generación tras generación, la cual tiene interiorizada y crea un sentimiento de identidad y de continuidad,

social i col·lectiva d'Aldaia. La Comunitat de Regants reconeix el Tribunal del Comuner com un dels seus principals elements d'identitat i s'ha esforçat per mantindre'l i perpetuar-lo. Prova d'això ha estat la recuperació l'any 2014 de la sessió institucional del tribunal i l'aprovació el 2017 d'unes noves ordenances que recullen la cultura de l'aigua i del reg adquirida a través dels segles.

puesto que forma parte de la memoria social y colectiva de Aldaia. La Comunidad de Regantes reconoce el Tribunal del Comuner como uno de sus principales elementos de identidad y se ha esforzado por mantenerlo y perpetuarlo. Prueba de esto ha sido la recuperación en 2014 de la sesión institucional del tribunal y la aprobación el 2017 de unas nuevas ordenanzas que recogen la cultura del agua y del riego adquirida a través de los siglos.